

Εἶναι ἐφικτὴ μιὰ εὐεργετικὴ ἐπίδραση τοῦ Προτεσταντισμοῦ στὴν Ὁρθόδοξη Εκκλησία;

πρωτοπρ. Βασιλείου Θερμοῦ*

Ἀποτελεῖ κοινὸ τόπο ὅτι ἀπὸ πολλὰς δεκαετίες ἔχει ἀναπτυχθεῖ ἐκτεταμένη κριτικὴ τῆς Ὁρθόδοξης Θεολογίας πρὸς τὴν Προτεσταντικὴ, σημαντικώτερο κίνητρο τῆς ὁποίας ὑπῆρξε ἡ διερεῦνηση τῶν ἀρνητικῶν ἐπιδράσεων τῆς δεύτερης στὴν πρώτη. Τὸ ἄρθρο αὐτό, ἀναγνωρίζοντας τὴν ὀρθότητα αὐτῆς τῆς κριτικῆς καὶ τὴ γονιμότητά της στὴν προσπάθεια ὀρθόδοξης αὐτοσυνειδησίας, θὰ ἀποπειραθεῖ νὰ ἐξερευνήσῃ τὴν προσέγγιση τοῦ Προτεσταντικοῦ κόσμου μὲ ἄλλο τρόπο καὶ ἀπὸ ἄλλη κατεύθυνση.

Ὅπως εἶναι γνωστὸ, ὁ Προτεσταντικὸς χώρος εἶναι ἀχανής, περιλαμβάνοντας στοὺς κόλπους του ἀπὸ τὶς πιὸ φονταμενταλιστικὲς ἕως τὶς πιὸ φιλελεύθερες ὁμολογίες. Παρ' ὅλα αὐτά, παρουσιάζει κάποια κοινὰ γνωρίσματα. Ἐνα ἀπὸ αὐτὰ εἶναι ἡ στενὴ σύνδεση τοῦ Προτεσταντισμοῦ μὲ τὸν Διαφωτισμὸ καὶ τὴ Νεωτερικότητα. Τὸ θρησκευτικὸ ρεῦμα, τὸ ὁποῖο ἀνέδειξε τὸν πιστὸ σὲ θέση εὐθύνης ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ κόσμου, εὐλόγα συσχετίσθηκε αἰτιολογικὰ μὲ τὶς κοσμογονικὲς ἐξελίξεις ποὺ σύντομα ἀκολούθησαν καὶ οἱ ὁποῖες διαμόρφωσαν τὸ ἄτομο μαζὶ μὲ τὰ παρεπόμενά του: τὴν πόλη, τὴ διανόηση, τὸν ἔρωτα, τὴν πρόοδο.

Ὁ Taylor κατὰ κάποιο τρόπο ἀποπειρᾶται νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἱστορικὴ ἀλήθεια ἀπέναντι σὲ ὅσους πιστώνουν τὴν εἰσαγωγὴ τῆς ἀπομάγευσης τοῦ κόσμου μόνον στοὺς κοσμικοὺς παράγοντες τοῦ Διαφωτισμοῦ: «Αὐτὴ ἡ αἴσθησις τοῦ πολιτισμοῦ¹ ποὺ ἔχει καταστεῖ τώρα

* Ὁ πρωτοπρεσβύτερος Βασίλειος Θερμὸς εἶναι Ἀναπληρωτὴς Καθηγητὴς στὴν Ἀνωτάτη Ἐκκλησιαστικὴ Ἀκαδημία Ἀθηνῶν, διδάκτωρ τῆς Ποιμαντικῆς Ψυχολογίας τοῦ Ἐθνικοῦ καὶ Καποδιστριακοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ψυχίατρος παιδιῶν, ἐφήβων καὶ νέων.

1. Ἐννοεῖ τὴν ἑννοια *civility*: ἐγγραμματοσύνη καὶ μόρφωση, προσωπικὴ αὐτοπειθαρχία,

άνθρωποκεντρική αναπτύσσει τη δική της γενετική ιστορία, στην οποία μειώνεται ή σημασία των θρησκευτικών προκατόχων της. Ἡ ἄνοδος τῆς συνείδησης αὐτῆς ἀντικρύζεται ὡς ἓνας καρπὸς τῆς Ἀναγέννησης ποὺ προκύπτει σὲ μία φυσιολογικὴ διαδικασία ὠρίμανσης μέσα ἀπὸ τὸν ἀνθρωπισμὸ τῆς ὀψιμῆς μεσαιωνικῆς περιόδου. Ἡ Μεταρρύθμιση εἴτε ἀγνοεῖται εἴτε ἀλλιῶς ἐμφανίζεται ὡς ἓνα στάδιο τῆς διαδικασίας, βάσει ἑνὸς πολὺ μονόπλευρου πορτραίτου, στὸ ὁποῖο ἡ ἐξατομικευτικὴ, ἀπελευθερωτικὴ ἐπίθεσή του κατὰ τῆς μεσαιωνικῆς Καθολικῆς αὐθεντίας καὶ τοῦ ἱεροῦ παρουσιάζεται ἀναχρονιστικὰ ἀπλῶς ὡς ἓνα εἶδος πρωτο-Διαφωτισμοῦ... [Ὅμως] ἡ βασικὴ κινητήριος δύναμη τῆς ὠθησης πρὸς τὴν τάξη καὶ τὴν ἀπομάγευση ἦταν ἡ θρησκευτικὴ»².

Τὸ γεγονὸς αὐτό, εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι, ἐγκατέστησε τὸν Προτεσταντισμὸ σὲ θέση ὁδηγοῦ ὁλόκληρου τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου ὡς πρὸς τὸν διάλογό του μὲ τὴν ἐκάστοτε σύγχρονη ἐποχὴ. Καὶ τό «σύγχρονο» εἶναι τὸ ἀστικό, δηλαδὴ αὐτὸ ποὺ ἔχει ὑποστεῖ μετασχηματισμὸ καὶ ἔχει ἀφήσει πίσω του τὴν Προνεωτερικὴ ἀγροτικὴ κατάσταση. Ὅπως ἐπισημαίνει ὁ Berger, «ὁ Προτεσταντισμὸς καὶ ἡ ξεχωριστὴ ἡθικότητά του ὑπῆρξαν κρίσιμοι παράγοντες στὴ δημιουργία τῆς Ἀμερικανικῆς μεσαίας τάξης... Τὸ νὰ εἶσαι μέλος Προτεσταντικῆς ἐκκλησίας ἀποτελοῦσε ἓνα ἀπὸ τὰ σημαντικώτερα διακριτικὰ τοῦ καθεστώτος τῆς μεσαίας τάξης. Ἐξ ἴσου σημαντικὸ ἦταν τὸ γεγονὸς πὼς οἱ Προτεσταντικὲς ὁμολογίες ὑπῆρξαν παράγοντες κοινωνικῆς ἀνόδου ... “σχολεῖα” κοινωνικῆς κινητικότητας. Ἐνστάλαζαν ἀστικὲς ἀρετὲς χωρὶς τίς ὁποῖες δὲν ἦταν ἐφικτὴ ἡ κοινωνικὴ ἐπιτυχία»³. Θὰ πρέπει νὰ νοήσουμε ἐδῶ μία, ὄχι ἀπλῶς ἐξωτερικὴ, ἀλλὰ ψυχολογικὴ ἀστικοποίηση.

Ὁ Moltman, συνοπτικὰ καὶ μὲ ὀξυδέρκεια, θὰ συνοψίσει τὰ παραπάνω ὡς ἑξῆς: «Τὰ θεολογικὰ προβλήματα τοῦ ἀστικοῦ κόσμου, τοῦ ἐπιστημονικοῦ πολιτισμοῦ, καὶ τῆς ἐκκοσμίκευσης τῶν πόλεων, τὰ

ἀνάπτυξη τῶν παραγωγικῶν τεχνῶν, μία αἴσθηση κοσμιότητος, ἡ διακυβέρνηση καὶ ὁ σεβασμὸς τοῦ νόμου (Ch. Taylor, *Μία κοσμικὴ ἐποχὴ*, ἐκδ. Ἰνδικτος, Ἀθήνα 2015, σ. 458).

2. Ὁ.π., σσ. 458-459.

3. P. Berger, *A Far Glory: the Quest for Faith in an Age of Credulity*, AnchorBooks/Doubleday, New York 1992, σ. 57.

ἀναδέχθηκε καὶ τὰ ἐπεξεργάστηκε πρῶτα ἡ προτεσταντικὴ θεολογία, κατόπιν, ἐδῶ καὶ πενήντα χρόνια, σιγά-σιγά καὶ διστακτικά, ἡ καθολικὴ θεολογία, ἐνῶ ἡ ὀρθόδοξη θεολογία ἄρχισε μόλις πρόσφατα νὰ ἀσχολεῖται μὲ αὐτά»⁴. Ἡ καθυστέρηση τῆς Ὀρθοδοξίας ὀφείλεται σὲ συγκεκριμένους ἱστορικοὺς λόγους, συνηθίζουμε νὰ ἰσχυριζόμαστε· θὰ ἐξετάσουμε παρακάτω ἂν πρόκειται μόνο γι' αὐτό.

Ἡ πορεία δὲν ἦταν ἐξ ἀρχῆς ἐνιαία καὶ στοχευμένη. Ο Troeltsch διακρίνει μία καθοριστικὴ διαφορὰ μεταξὺ ἀρχικοῦ καὶ σύγχρονου Προτεσταντισμοῦ. «Ὁ πρῶτος Λουθηρανισμὸς καὶ ὁ Καλβινισμὸς, παρὰ τὸν ἀντι-Καθολικὸν τους προσανατολισμό, συνιστοῦν ἕναν ἐκκλησιαστικὸ πολιτισμὸ ὅπως ὁ μεσαιωνικός. Διεκδικοῦν νὰ ρυθμίζουν τὸ κράτος καὶ τὴν κοινωνία, τὴν ἐπιστήμη καὶ τὴν ἐκπαίδευση, τὸ δίκαιο, τὸ ἐμπόριο καὶ τὴν βιομηχανία, σύμφωνα μὲ τὴν ὑπερφυσικὴ ἀποκάλυψη καί, ἀκριβῶς ὅπως στὸν Μεσαίωνα, ὑποτάσσουν παντοῦ στὸν ἑαυτὸν τοῦ Φυσικοῦ Νόμο ὡς ἐὰν νὰ ἦταν ταυτὸσημος μὲ τὸν Νόμο τοῦ Θεοῦ. Ἀντίθετα, ὁ σύγχρονος Προτεσταντισμὸς, ἀπὸ τὸ τέλος τοῦ 17ου αἰῶνα, ἔχει ἀποδεχθεῖ τὴν ἀρχὴ τῆς θρησκευτικῆς ἰσότητος ἐκ μέρους τοῦ κράτους, ἀκόμη καὶ τῆς θρησκευτικῆς ἀδιαφορίας, ὅπως ἐπίσης ἔχει ἐκχωρήσει ὡς ζήτημα ἀρχῆς τὴν ὀργάνωση τῆς ἐκκλησίας καὶ τὴ διαμόρφωση τῶν ἐκκλησιαστικῶν σχηματισμῶν στὴν ἐθελοντικὴ προσπάθεια καὶ στὴν προσωπικὴ πεποίθηση, ἀναγνωρίζοντας τὴ δυνατότητα πλουραλισμοῦ. Περαιτέρω, ὡς ἀρχὴ πάλι, ἔχει ἀναγνωρίσει μία πλήρως ἀνεμπόδιστη ἐκκοσμικευμένη ζωὴ, τὴν ὁποία δὲν ἀποπειροᾶται πλέον νὰ ἐλέγξει, ἅμεσα ἢ ἔμμεσα, μέσῳ τῆς δράσης τοῦ κράτους. Σχετικὰ μὲ αὐτὸ ἔχει πλήρως λησμονήσει τὸ παλαιὸ δόγμα του –τὸ ὁποῖο καθιστοῦσε ἐφικτὸ καὶ ἐνθάρρυνε αὐτὸ τὸν ἔλεγχον– τῆς σύμπτωσης τοῦ Νόμου τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Νόμου τῆς Φύσης»⁵.

Ἐξ αἰτίας τοῦ χαρακτηριστικοῦ του νὰ ἀποδεχθῇ ἀνεξέταστα τὸ θεοκρατικὸ πρόταγμα λοιπόν, ὁ ἀρχικὸς Προτεσταντισμὸς δὲν ἔχει

4. J. Moltman, *Τί εἶναι Θεολογία σήμερα*; ἐκδ. Ἱερός Ζωῆς, Ἀθήνα 2008, σ. 24.

5. E. Troeltsch, *Protestantism and Progress. The Significance of Protestantism for the Rise of the Modern World*, Fortress Press, Minneapolis, Minnesota 1986, ('1912), σ. 35. Ὁ συγγραφέας πάντως διαφοροποιεῖ μεταξὺ Λουθηρανισμοῦ καὶ Καλβινισμοῦ, διακρίνοντας στὸν πρῶτο κάποιον «ἰδεαλισμό» ἐνῶ στὸν δεῦτερο «ἐπιθετικότητα, πολιτικοποίηση καὶ συστηματικότητα» (ὁ.π., σ. 46).

εὐθέως στρώσει τὸν δρόμο γιὰ τὸν σύγχρονο κόσμο, πιστεύει ὁ Troeltsch: «Ἀντίθετα, ἀρχικὰ φάνηκε, παρὰ τὶς μεγάλες καινούργιες ιδέες του, νὰ ἀναβιώνει καὶ νὰ ἐνισχύει τὸ ἰδανικὸ τῆς αὐθεντίας ἐκείνης ἢ ὁποῖα ἐπιβάλλει ἓναν ἐκκλησιαστικὸ πολιτισμό»⁶. Εὐνόησε ὅμως τὶς νεώτερες ἐξελίξεις ἑμμεσα· γιὰ παράδειγμα: «Ἀποκηρύσσοντας τὸν μυστηριακὸ χαρακτήρα τοῦ γάμου, τὸν ἔθεσε στὴ βάση μιᾶς μᾶλλον ἠθικῆς καὶ προσωπικῆς σχέσης, κατέστησε ἐφικτὸ τὸ διαζύγιο καὶ τὸν δεῦτερο γάμο καὶ ἔτσι προετοίμασε τὸν δρόμο γιὰ μιὰ πιὸ ἐλεύθερη κίνηση τοῦ ἀτόμου»⁷. Ἄλλοῦ καταλήγει: «Σὲ καμμία ἀπὸ τὶς πτυχὲς τοῦ σύγχρονου κόσμου (Οἰκογένεια, Δίκαιο, Κράτος, Οἰκονομία, Κοινωνία, Ἐπιστήμη, Τέχνη) ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν ἐμφανίζεται ὡς ὁ πραγματικὸς δημιουργὸς της. Αὐτὸ ποὺ ἔχει κάνει εἶναι νὰ διασφαλίσει μία μεγαλύτερη ἐλευθερία ἀνάπτυξής τους: εὐνόησε, ἐνίσχυσε, χρωμάτισε καὶ τροποποίησε τὴν πορεία τῆς ἀνάπτυξής τους»⁸.

Ἐν ὀλίγοις, κατὰ τὴν ἱστορικὴ πορεία τοῦ Προτεσταντισμοῦ δὲν ἄλλαξε ἡ θετικὴ σχέση μὲ τὴν κοινωνία, ἀποκρούστηκε ὅμως ἡ ἐκδοχὴ τῆς θεοκρατίας καὶ τῆς ἀρωγῆς τοῦ κράτους. Οἱ ὅποιες σεκταριστικὲς τάσεις σύντομα ξεπεράστηκαν καὶ σήμερα περιορίζονται σὲ μειοψηφικὲς προτεσταντικὲς ομάδες. Στὴν πλειονότητά του αὐτὸς ὁ νέος Χριστιανισμὸς παρέμεινε παρεμβατικὸς. Μία κίνηση ποὺ ἀλλάζει τὸν κόσμο φανερώνει ὅτι ἐμπλέκεται ἐνεργὰ σὲ αὐτόν, ὅτι «λερώνει τὰ χέρια της» μὲ αὐτόν. Ἀπὸ τὴν πρώτη στιγμὴ ὁ Προτεσταντισμὸς ἔδειξε ὅτι δὲν θὰ χαρακτηρίζεται ἀπὸ κοσμοφοβία ἢ φυγόκεντρες δυνάμεις. Ἀκόμη καὶ οἱ ὑπερσυντηρητικοὶ κλάδοι του, οἱ ὁποῖοι ἀντιμετώπιζαν τὸν κόσμο μὲ καχυποψία καὶ περιφρόνηση, ἔβαζαν στὰ συναισθήματά τους πρόσημο ἠθικὸ καὶ ὄχι ὄντολογικόν. Δὲν ἀπέριπταν τὸν κόσμο στὴ βάση μιᾶς ὄντολογικῆς δυαρχίας, ἀλλὰ (θυμωμένα ἐνίοτε) πάσχιζαν νὰ τὸν διορθώσουν, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ἔργο τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ ἀποτελεῖ πεδίο δράσης τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία, καὶ συνεπῶς δὲν ἐπιτρέπεται νὰ μολύνεται ἀπὸ τὴν ἁμαρτία.

6. Ὁ.π., σ. 51.

7. Ὁ.π., σ. 56.

8. Ὁ.π., σ. 87.

Πιθανολογῶ ὅτι δὲν εἶναι μόνον ἡ συγκεκριμένη ιδέα περὶ τοῦ Θεοῦ ποὺ ἐξόπλισε τοὺς Προτεστάντες μὲ τὴ νοοτροπία τῆς ἐνεργοῦ δράσης. (Ἄς μὴν λησμονοῦμε ὅτι καὶ ἡ καταγωγικὴ πρωτοβουλία τοῦ Λουθήρου ἀπέβλεπε ἀκριβῶς στὴ διόρθωση τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας –ἐκτοτε ἡ λογικὴ τῆς δημόσιας διορθωτικῆς παρέμβασης ἔγινε συστατικὸ τοῦ «DNA» τῶν προτεσταντικῶν κλάδων). Ἴσως ἡ τόσο ἐνεργὴ ἀνάμιξη τοῦ Προτεσταντισμοῦ στὰ τοῦ κόσμου νὰ συνέβαλε – ἀντίστροφα– καὶ στὴν ἀντίληψη ἐνὸς Θεοῦ τῆς ἐμμένειας. Τὸ ἱερὸ ποὺ ἀπομαγεύεται καὶ τρόπον τινὰ ἀκυρώνεται, κατὰ παράδοξο τρόπο τὴν ἴδια στιγμὴ διευρύνεται, λέει ὁ Taylor: «Γιὰ τοὺς σεσωσμένους ὁ Θεὸς μᾶς καθαγιάζει παντοῦ, ὅθεν καὶ στὸν κοινὸ βίῳ, στὴν ἐργασία, στὸν γάμο κ.ο.κ.»⁹.

Σὲ ἓνα κλασικὸ βιβλίῳ ποὺ ἀνέλυσε τὴ γένεση τῆς Ἀμερικανικῆς κουλτούρας, ὁ Bellah καὶ οἱ συνεργάτες του γράφουν: «Οἱ κύριες Προτεσταντικὲς ἐκκλησίαι ἔχουν προσφέρει μία σύλληψη τοῦ Θεοῦ, ὡς κάποιου οὔτε ὀλοκληρωτικὰ ἄλλου οὔτε ὑψηλότερου ἑαυτοῦ, ἀλλὰ μᾶλλον ὡς ἐμπλεκόμενου στὸν χρόνο καὶ στὴν ἱστορία... Προσπάθησαν νὰ μείνουν σὲ ἐπαφὴ μὲ τὶς βιβλικὲς πηγὲς καὶ ἱστορικὲς παραδόσεις, ὅχι μὲ ὑπακοή “τοῦ γράμματος”, ἀλλὰ μέσῳ μιᾶς εὐφυοῦς ἐπανοικείωσης ποὺ διαυγάζεται ἀπὸ τὸν ἱστορικὸ καὶ θεολογικὸ στοχασμό. Ἀποπειράθηκαν νὰ συσχετίσουν τὴ βιβλικὴ πίστη καὶ πρακτικὴ μὲ τὸ σύνολο τῆς σύγχρονης ζωῆς –πολιτισμικῆς, κοινωνικῆς, πολιτικῆς, οἰκονομικῆς–, ὅχι ἀπλῶς μὲ τὴν προσωπικὴ καὶ οἰκογενειακὴ ἠθικὴ. Ἐπεχείρησαν νὰ χαράξουν ἓναν ἐνδιάμεσο δρόμο, ἀνάμεσα ἀπὸ τὴ μυστικιστικὴ συγχώνευση μὲ τὸν κόσμον καὶ τὴ σεκταριστικὴ ἀπόσυρση ἀπὸ αὐτόν»¹⁰. Ἄλλωστε ἀπὸ αὐτὸ τὸ προτεσταντικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἀποστολῆς ἐντὸς τοῦ κόσμου ἀντλήσαν καὶ οἱ πρῶτοι ἄποικοι τῶν

9. Ὁ.π., σ. 128.

10. R. Bellah, R. Madsen, W. Sullivan, A. Swidler, St. Tipton, *Habits of the Heart: Individualism and Commitment in American Life*, University of California Press, California 1985, σ. 237. Ὁ Troeltsch γράφει χαρακτηριστικὰ ὅτι: «ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν εἶδε στὴν Ἐκκλησία καὶ στὸ Κράτος δύο διαφορετικοὺς ὀργανισμούς· εἶδε μόνον δύο διακριτὰς λειτουργίαις ἐνὸς ἀδιαίρετου σώματος, τοῦ Χριστιανικοῦ (*Corpus Christianum*). Ἡ ἐφαρμογὴ θρησκευτικῶν κριτηρίων σὲ ὁλόκληρο τὸ σῶμα, ὁ ἀποκλεισμός, ἡ τοῦλάχιστον ἡ ἀποκήρυξη, τῶν ἀπίστων καὶ αἱρετικῶν, ἡ ἀρχὴ τῆς ἀνοχῆς καὶ τοῦ ἀλάθτου, εἶναι αὐτονόητες ἀναγκαιότητες» (Ὁ.π., σ. 44).

ΗΠΑ όταν ίδρυσαν τις κοινότητές τους, τις οποίες αντιλαμβάνονταν στο πλαίσιο του κυριακού λογίου: «Οὐ δύναται πόλις κρυβῆναι ἐπάνω ὄρους κειμένη»¹¹.

Ἐμπνέοντας τὸ ἄτομο ὁ Προτεσταντισμὸς συμπαρέσυρε καὶ ὅλες ἐκεῖνες τις ἀνθρώπινες δραστηριότητες στὶς ὁποῖες τὸ ἄτομο συνηθίζει νὰ μεγαλουργεῖ ὅσο περισσότερο αὐτόνομο εἶναι. Τόσο τὸ χρῆμα καὶ ἡ πολιτική, ὅσο καὶ ὁ ἔρωτας σὲ συνάρτηση μὲ τὴν οἰκογένεια, συνιστοῦν προνομιακὰ πεδία στὰ ὁποῖα τὸ ἄτομο ἀποτινάσσει τὰ δεσμὰ τῆς συλλογικότητας. Τὴν οἰκονομικὴ διάσταση ἔχει μὲ πρωτοτυπία ἀναλύσει ὁ Μάξ Βέμπερ, ὑποδεικνύοντας τὴ στενὴ καὶ αἰτιολογικὴ σύνδεση τοῦ Προτεσταντισμοῦ μὲ τὴ γένεση τοῦ καπιταλισμοῦ¹². Δὲν θὰ ἀναφερθῶ σὲ αὐτὸ ἐπειδὴ καλύπτεται ἀπὸ πλούσια βιβλιογραφία.

Οἱ παραπάνω συγγραφεῖς σχολιάζουν τὴν ἐπιρροή τοῦ Προτεσταντισμοῦ στὴν πολιτικὴ φιλοσοφία: «Ὁ σύγχρονος ἀτομικισμὸς ἀναδύθηκε ἀπὸ τὴν πάλῃ κατὰ τῆς μοναρχικῆς καὶ ἀριστοκρατικῆς αὐθεντίας, ἡ ὁποία φαινόταν αὐθαίρετη καὶ καταπιεστικὴ στοὺς πολῖτες ἐκείνους ποὺ προετοιμάσθηκαν γιὰ νὰ ἀσκήσουν τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοκυβέρνησης. Σὲ αὐτὴ τὴν πάλῃ, ἡ κλασικὴ πολιτικὴ φιλοσοφία καὶ ἡ βιβλικὴ θρησκεία ὑπῆρξαν σημαντικὲς πολιτισμικὲς πηγές. Ὁ κλασικὸς ρεπουμπλικανισμὸς ἐπικαλέσθηκε τὴν εἰκόνα ἑνὸς ἐνεργοῦ πολίτη ποὺ συμβάλλει στὸ δημόσιο καλὸ, ἐνῶ ὁ Μεταρρυθμισμένος Χριστιανισμὸς ἐνέπνευσε μία ἐκδοχὴ τῆς ἡγεσίας βασισμένη στὴν ἐκούσια συμμετοχὴ τῶν ἀτόμων. Ἀμφότερες οἱ παραδόσεις ἔθεσαν τὴν ἀτομικὴ αὐτονομία στὸ πλαίσιο μιᾶς ἠθικῆς καὶ θρησκευτικῆς ὑποχρέωσης»¹³.

Θὰ προσκομίσω λίγα ἐνδεικτικὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὴ δεύτερη περιοχὴ, τὴ διαπροσωπικὰ εὐαίσθητη. Ἐνῶ παλαιότερα νομιζόταν πὼς οἱ ἄνθρωποι ἄρχισαν νὰ παντρεύονται ἀπὸ ἔρωτα μόνις στὸν 17ο-18ο αἰῶνα, «σήμερα, πολλοὶ μελετητὲς ἐντοπίζουν τὰ ἔχνη τῆς ἀγάπης καὶ τῆς συντροφικότητας στὸν γάμο στὴν Προτεσταντικὴ μεταρρύθμιση τοῦ

11. *Ματθ.* 5, 14.

12. Πρόκειται γιὰ τὸ κλασικὸ πλέον ἔργο τοῦ Max Weber (1905), *Ἡ Προτεσταντικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ πνεῦμα τοῦ καπιταλισμοῦ*, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα 1984.

13. *Ὁ.π.*, σσ. 142-143.

δεκάτου ἔκτου αἰῶνα»¹⁴. Ἄν καὶ οἱ ἔπαινοι γιὰ τὸν γάμο εἶχαν ἀρχίσει στὸν μεσαιωνικὸ Χριστιανισμό, ὁ Λούθηρος ἔδειξε ἐνθουσιασμὸ γιὰ τὸν θεσμὸ καὶ «ἡ Προτεσταντικὴ Μεταρρύθμιση ἐπιτάχυνε τὴν τάση γιὰ ἐξιδανίκευση τοῦ γάμου»¹⁵. Τῇ σημερινῇ –αὐτονόγη γιὰ τὸν Δυτικὸ κόσμo– κατάφαση στὴν ἐλεύθερη ἐπιλογὴ συντρόφου ἴσως δὲν θὰ εἶναι σκόπιμο νὰ τὴν πιστώνουμε μόνον στὸν Διαφωτισμό· ἀξίζει νὰ διερευνηθῇ καὶ ἡ συμβολὴ τοῦ Προτεσταντισμοῦ σὲ αὐτὴ.

Αἴφνης, ἂν θελήσουμε νὰ ἐξετάσουμε διαφορὲς τῶν Χριστιανῶν ὡς πρὸς τὸν γάμο καὶ τὸν ἔρωτα, θὰ διαπιστώσουμε πὼς Ὁρθόδοξοι καὶ Ρωμαιοκαθολικοὶ τείνουν νὰ διατηρήσουν τὴν ἀκεραιότητα τοῦ γάμου, ὁπότε δὲν θὰ ἀντισταθοῦν τόσο πρὸς τὴν μοιχεία, ἐνῶ οἱ Προτεστάντες δίδουν ἔμφραση στὴν πιστότητα, ἀνεξαρτήτως ἂν αὐτὴ θὰ ἀπαιτήσῃ διαδοχικὰ διαζύγια καὶ νέους γάμους. (Θυμόμαστε ἐδῶ τὴν ἔντονη ἀπέχθεια καὶ περιφρόνηση τῶν Ἀμερικανῶν πρὸς τὴν ἀπάτη καὶ τὸ ψέμα, τὸ ὁποῖο ἀποτελεῖ γι' αὐτοὺς μία ἀπὸ τὶς βαρύτερες ἁμαρτίες). Εἶναι εὐδιάκριτη ἡ Προτεσταντικὴ προτίμηση τῆς ἀτομικῆς ἐπιλογῆς εἰς βάρος τοῦ θεσμοῦ· ἐδῶ θριαμβεῦει τὸ πνεῦμα τῆς Νεωτερικότητος.

Μία ἄλλη πολιτισμικὴ διαφορὰ ἀνιχνεύεται στὸ ποσοστὸ τῶν γεννήσεων ἐκτὸς γάμου στὶς Εὐρωπαϊκὲς χώρες. Ἐνδεικτικὰ, κατὰ τὴ διετία 1991-1993 τὰ ποσοστὰ ἐπὶ τοῦ συνόλου τῶν γεννήσεων ἦταν: Δανία 47%, Νορβηγία 46%, Σουηδία 50%, Φινλανδία 31%, Γαλλία 35%, ἀλλὰ Ἰρλανδία 20%, Βέλγιο 12,5%, Πορτογαλία 17%, Ἰσπανία 10,5%, Ἰταλία 7%, Ἑλλάδα 3%¹⁶. Τὸ 2011 τὰ δεδομένα ἦταν: Σουηδία καὶ Γαλλία 54%, Βέλγιο καὶ Δανία 49%, Βρετανία 47%, Ὁλλανδία 45%, Φινλανδία 41%, ἐνῶ Ἰσπανία 34%, Ρουμανία 30%, Ἰταλία 26%, Μάλτα 22%, Πολωνία 21%, Κύπρος 17%, Ἑλλάδα 7,4%¹⁷.

Εἴκοσι χρόνια μετὰ δηλαδή, ὑπάρχει μὲν ἡ ἀναμενόμενη αὐξητικὴ τάση γιὰ ὅλες τὶς χώρες, οἱ ἀποκλίσεις μεταξὺ τῶν χωρῶν ὅμως δὲν ἔχουν πάψει νὰ ἀκολουθοῦν τὶς διαφορὲς τὶς ὁποῖες ἡ χριστιανικὴ ὁμολογία ἀποτυπώνει στὴν κουλτούρα (νοοτροπίες, συνήθειες, αὐτονόητα). Διαπιστώνουμε ἔτσι τὴν τάση αὐτοκαθορισμοῦ στὶς Προτεσταντικὲς

14. St. Coontz, *Ἡ ἱστορία τοῦ γάμου*, ἐκδ. Πολύτροπον, Ἀθήνα 2008, σ. 181.

15. Ὁ.π., σ. 194.

16. Τὰ στοιχεῖα εἶναι εἰλημμένα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Newsweek* τοῦ 1993.

17. <https://www.statista.com/statistics/276802/births-out-of-wedlock-in-the-eu/>

κοινωνίες, καθώς και μεγαλύτερης κοινωνικής ανοχής απέναντι σε μία εξώγαμη γέννηση, σε αντίθεση με την τάση υπαγωγής στον θεσμό του γάμου για τις κοινωνίες στις οποίες κυριαρχεί η Ρωμαιοκαθολική και η Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία (με εξαίρεση ἴσως τῆ Γαλλία με τὸ ὑψηλὸ ἐπίπεδο κοινωνικῆς πρόνοιας, ποὺ ἔτσι κι ἄλλιῶς δὲν ἀποτελεῖ τυπικὴ Ρωμαιοκαθολικὴ χώρα λόγω τοῦ ἔντονου βαθμοῦ ἐκκοσμίκευσης).

Ὅπως εἶναι γνωστό, κάποιοι διανοούμενοι¹⁸ ἔχουν ὑποστηρίξει ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἀπετέλεσε πρόδρομο τῆς Νεωτερικότητος. Γιὰ λόγους ποὺ θὰ ἀξίζε νὰ διερευνηθοῦν (καὶ ποὺ δὲν περιορίζονται στὶς ἱστορικὲς συγκυρίες), ὁ Προτεσταντισμὸς παρέλαβε τοὺς “νεωτερικοὺς” ἀξονες τοῦ χριστιανικοῦ μηνύματος καὶ τοὺς ἀνέπτυξε περαιτέρω. Ἡ Kirschner συμπυκνώνει τὴν ἀποψη αὐτὴ με ριζοσπαστικὸ τρόπο: «Μποροῦμε νὰ ἀνιχνεύσουμε μία σειρὰ ἀπὸ πολιτισμικοὺς μετασχηματισμοὺς στοὺς ὁποίους ἔνα Ἰουδαίو-Χριστιανικὸ ἀφήγημα ἔγινε πρὶ ἐγκόσμιο (καὶ σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἐσωτερικεύθηκε) στὴ μορφή προτεσταντικῶν διδασκαλιῶν, καὶ κατόπιν ἐκκοσμικεύθηκε πλήρως στὶς κινήσεις τοῦ 18ου καὶ τοῦ 19ου αἰῶνα στὴ φιλοσοφία, στὶς τέχνες καὶ στὰ γράμματα»¹⁹.

Ἡ λογοτεχνία τῶν Προτεσταντῶν συμμετέχει ἐπίσης στὴ συγκεκριμένη λογικὴ τῆς ἐμμένειας, αὐτὴ ποὺ ὁ Wordsworth διατυπώνει σὲ ποιήμα του: «Αὐτὸς ὁ ἴδιος ὁ κόσμος ποὺ εἶναι ὁ κόσμος τοῦ καθενὸς μας, ὁ τόπος ὅπου, στὸ τέλος, βρίσκουμε ἢ ὄχι τὴν εὐτυχία μας»²⁰. Ἐπέλεξα ἓνα δείγμα:

Στὸ περίφημο ἀμερικανικὸ μυθιστόρημα *Γκίλιαντ* πολλὰ σημεία ἀποδίδουν αὐτὴν τὴν ἐγκοσμιότητα τῆς θεοφάνειας. Κατ’ ἀρχὰς ἡ ἐνθαδικὴ κατάφαση τοῦ πάστορα-κεντρικοῦ χαρακτηρεῖται: «Δὲν μπορῶ νὰ πιστέψω ὅτι, ὅταν ὅλοι μας θὰ ἔχουμε ἀλλάξει καὶ θὰ ἔχουμε ἐνδυθεῖ τὴν ἀφθαρσία, θὰ ξεχάσουμε τὴ φανταστικὴ συνθήκη τῆς θνητότητας καὶ τοῦ ἐφήμερου, τὸ σπουδαῖο φωτεινὸ ὄνειρο τῆς ζωογέννησης καὶ τοῦ ἀφανισμοῦ ποὺ σήμαινε γιὰ μᾶς ὁ κόσμος... Διότι

18. Χαρακτηριστικὰ ὁ Φρεντερικ Λενουάρ στὸ βιβλίο του: *Ὁ Χριστὸς φιλόσοφος*, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα 2010.

19. S. Kirschner, “Sources of Redemption in Psychoanalytic Developmental Psychology”, *Historical Dimensions of Psychological Discourse*, C. Graumann, K. Gergen (eds.), Cambridge University Press, Cambridge 1996, σσ. 193-203 (201).

20. W. Wordsworth, *The Prelude*, 1850. <http://triggs.djvu.org/djvueditions.com/WORDS WORTH/PRELUDE1850/Prelude1850.pdf>

δὲν μπορῶ νὰ φανταστῶ ὅποιαδῆποτε πραγματικότητα νὰ ἐπισκιάζει πλήρως αὐτὴν ἐδῶ, καὶ νομίζω ὅτι μοῦ τὸ ἀπαγορεύει καὶ ἡ εὐσέβεια νὰ τὸ ἐπιχειρήσω»²¹. Ἀλλοῦ ἀναπαράγει τὴν ἐσχατολογία ἐνὸς ἄλλου πάστορα: «Ὁ Μπάουντον λέει ὅτι ἡ ἰδέα του γιὰ τὸν παράδεισο διαμορφώνεται καθημερινὰ ὀλοένα καὶ περισσότερο. “Κατὰ βάση”, εἶπε, “σκέφτομαι τὸ μεγαλεῖο τοῦ κόσμου καὶ τὸ πολλαπλασιάζω ἐπὶ δύο. Θὰ τὸ πολλαπλασιάζω ἐπὶ δέκα ἢ ἐπὶ δώδεκα ἂν εἶχα τὴν ἀντοχή. Ἀλλὰ τὸ δύο ἐπαρκεῖ καὶ μὲ τὸ παραπάνω σὲ ὅ,τι μὲ ἀφορᾷ”»²².

Σὲ ἄλλο σημεῖο ἐπανέρχεται: «Πιστεύω ὅτι ἡ ψυχὴ στὸν παράδεισο θὰ ἀπολαμβάνει μᾶλλον κάτι πλησιέστερο σὲ μία ἀδιάκοπη ἀκμαῖα ἐνήλικη ζωὴ, παρὰ σὲ ὅποιαδῆποτε ἄλλη γνωστὴ μας κατάστασι»²³. Τέλος, θὰ κατακλείσει τὴ διήγησή του μὲ ἓνα ἐνδοκοσμικὸ ὄραμα τὸ ὁποῖο γενικεύει, δίδοντάς του θεολογικὴ προοπτικὴ: «Μοῦ φαίνεται κάποιες φορὲς σὰν νὰ ριπίζει ὁ Κύριος μὲ τὴν ἀνάσα Του τούτῃ τὴ φτωχὴ χωνεμένη θράκα τῆς κτίσεως καὶ νὰ τὴ μετατρέπει σὲ φεγγοβολή – γιὰ μία στιγμὴ ἢ γιὰ ἓνα χρόνον ἢ γιὰ τὸ διάνυσμα μιᾶς ὀλόκληρης ζωῆς. Καὶ στὴ συνέχεια, βυθίζεται καὶ πάλι στὸν ἑαυτὸ της καὶ κανέναν δὲν θὰ μπορούσε κοιτώντας τὴν νὰ φανταστεῖ ὅτι ἔχει καμμία σχέση μὲ τὴ φωτιὰ ἢ μὲ τὸ φῶς... Ὅπου κι ἂν στρέψεις τὴ ματιὰ σου, ὁ κόσμος μπορεῖ νὰ λάμψει σὰν μεταμόρφωση. Δὲν σοῦ ζητᾷ τίποτα ἄλλο, πέρα ἀπὸ μία μικρὴ προθυμία νὰ τὴ δεῖς. Μόνο ποὺ ποιὸς ἔχει τὸ κουράγιο νὰ τὴν ἀντικρίσει;»²⁴.

Ἄν στὰ παραπάνω ἀποσπάσματα ἡ ἐμμένεια ἐντοπίζεται στὴ Φύση, δὲν πάει πίσω καὶ ἡ Ἱστορία. Ἡ περίφημη μορφὴ τοῦ Μάρτιν Λούθερ Κινγκ ἐπιχειρεῖ ξεκάθαρο παραλληλισμὸ τῆς ἐμπειρίας του μὲ ἐκείνην τοῦ Μωυσῆ, ἐρμηνεύοντας αὐτομάτως τὴν ὑπεσχημένη γῆ ὡς τὸ ἐπιτυχὲς τέρμα τῶν σκληρῶν ἀγώνων τῶν μαύρων καὶ ὡς τὴ δικαίωση τῶν πόνων τους. Ἀπὸ ἐκεῖ ποὺ ὁ Θεὸς τὸν ἀξίωσε νὰ «ἀνέβει» βλέπει τὸ μέλλον καὶ εὐγνωμονεῖ, διαβεβαιώνει, ἐνθαρρύνει. Πρόκειται γιὰ μία ριζικὰ διαφορετικὴ θεώρηση ἀπὸ τὴ συνήθη καὶ προσφιλεστὴν Ὀρθόδοξη πατερικὴ ἐρμηνευτικὴ.

21. Μ. Ρόμπινσον, *Γκίλιαντ, τόπος τῆς μαρτυρίας*, ἐκδ. Ἐν πλῶ, Ἀθήνα 2010, σσ. 76-77.

22. Ὁ.π., σ. 192.

23. Ὁ.π., σ. 217.

24. Ὁ.π., 315.

Ἀνθολογῶ ἀπὸ τὸν τελευταῖο (σχεδὸν προφητικό) δημόσιο λόγο του, τὴν παραμονὴ τῆς δολοφονίας του, στίς 3 Ἀπριλίου 1968: «Λοιπὸν, δὲν γνωρίζω τί θὰ συμβεῖ τώρα. Ἔχουμε μπροστά μας δύσκολες μέρες, ἀλλὰ αὐτὸ δὲν μὲ πειράζει πιά. Γιατὶ βρέθηκα στὴν κορυφὴ τοῦ ὄρους. Καὶ δὲν νοιάζομαι. Ὅπως ὅλοι, θὰ ἤθελα νὰ ζήσω πολλὰ χρόνια. Ἡ μακροβιότητα εἶναι ἐπιθυμητή. Ἀλλὰ δὲν μὲ απασχολεῖ αὐτὸ τώρα. Θέλω μόνον νὰ κάνω τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ. Κι Ἐκεῖνος μοῦ ἐπέτρεψε νὰ ἀνεβῶ στὸ ὄρος. Καὶ κοίταξα πέρα. Καὶ εἶδα τὴ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας. Ἴσως νὰ μὴ φτάσω ἐκεῖ μαζί σας. Θέλω ὅμως νὰ μάθετε ἀπόψε ὅτι ἐμεῖς, ὡς λαός, θὰ φτάσουμε στὴ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας. Εἶμαι εὐτυχισμένος ἀπόψε. Δὲν ἀνησυῶ γιὰ τίποτα. Δὲν φοβάμαι κανένα ἄνθρωπο. Τὰ μάτια μου ἀντίκρισαν τὴ δόξα τῆς ἐλεύσεως τοῦ Κυρίου»²⁵.

Χῶρος καὶ Χρόνος, Φύση καὶ Ἱστορία ἀποτελοῦν πεδία τῆς δράσης τοῦ Θεοῦ – αὐτὸ τὸ γνωρίζει σαφῶς καὶ ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ἀντλοῦσα ἐνδεικτικὲς μαρτυρίες ἀντίστοιχα ἀπὸ τὶς ἐπιστολὲς πρὸς Ἑβραίους (1, 1-2) καὶ πρὸς Ῥωμαίους (1,20), καὶ ὄχι μόνον. Θὰ πρέπει νὰ εἴμαστε προσεκτικοὶ ὅμως μὲ τὴν κοσμικὴ μαρτυρία ἢ ὁποία διαποτίζει τὸν Προτεσταντισμὸ: δὲν πρόκειται γιὰ φυσικὴ θεολογία· αὐτὴ ἀνήκει στὸν «συστηματικὸ» κλάδο καὶ ἐμπνέεται ἀπὸ μία (ἐνίοτε σχολαστικὸ τύπου) «τάξη» τοῦ κόσμου, στὴν ὁποία προηγούνται οἱ ιδιότητες τοῦ Θεοῦ, ποὺ κάνουν στὴ συνέχεια φανερὴ τὴ δράση Του. Ἀντίθετα, στὴν Προτεσταντικὴ σκέψη κυριαρχεῖ τὸ βιβλικὸ πρότυπο: ὁ Θεὸς φανερώνεται ὡς δρῶν καὶ μόνον ἐκ τῆς δράσεώς Του εἴμαστε σὲ θέση νὰ συναγάγουμε συμπεράσματα γιὰ τὶς ιδιότητές Του.

Μόνο ποὺ αὐτὴ ἡ δράση εἶναι ἀπείρως βελτιωτικὴ, ὄχι μεταμορφωτικὴ. Τὸ ἰδιαίτερο χαρακτηριστικὸ τοῦ Προτεσταντικοῦ κόσμου πρέπει νὰ τὸ ἀναζητήσουμε στὴν ἀπουσία ἐκείνης τῆς πνευματικῆς μεταποίησης τῆς παρουσίας ζωῆς, τὴν ὁποία ἀπεργάζονται οἱ ἄκτιστες θεῖες ἐνέργειες, μὲ ἀποτέλεσμα ἡ ἐρχόμενη Βασιλεία νὰ λαμβάνει ιδιότητες τοῦ κόσμου

25. Μ. Λούθερ Κίνγκ, «Εἶδα τὴ Γῆ τῆς Ἐπαγγελίας», στό: Ἔχω ἓνα ὄνειρο: κείμενα καὶ ὁμιλίες ποὺ ἄλλαξαν τὸν κόσμον, ἐκδ. ΚΟΑΝ-Βιβλία τοῦ Κόσμου, 1999, σ. 311. Ἄν καὶ ἡ ἀντίστοιχη ἀναφορὰ τοῦ Taylor μεταχειρίζεται ἓνα ἐντελὼς διαφορετικὸ παράδειγμα ἀπὸ ἐκεῖνο τῶν φυλετικῶν διακρίσεων, τὸ νόημα τῆς ἐκκοσμιευμένης ἐκδοχῆς τῆς Ἱστορίας παραμένει τὸ ἴδιο: γιὰ τὴν καλβινιστικὴ Μεταρρύθμιση «ἡ πνευματικὴ ἀνόρθωση καὶ ἡ διάσωση τῆς εὐταξίας τῶν πολιτῶν συμβαδίζουν» (δ.π., σ. 169).

ετούτου ἀντὶ νὰ τοῦ ἀποτυπώνει τὶς δικές της. Αὐτὲς εἶναι κρίσεις ποὺ ὀφείλουν νὰ ἀρθρώνονται μὲ τὴν ἀπαραίτητη ἐπαγρύπνηση, παρ' ὅλα αὐτά, ἀφοῦ οἱ ἀνιστορικὲς καὶ κοσμόφοβες τάσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας ἔχουν καταφέρει νὰ ἐντάξουν –προκρούστεια– ἀκόμη καὶ τὴ θεολογία τῶν ἀκτίστων ἐνεργειῶν στὸ σκεπτικὸ τους!

Τὰ ὅρια εἶναι λεπτὰ καὶ χρειάζεται πολλή προσοχή. Σύμφωνα μὲ τὴν πατερικὴ ὁμοφωνία, ὁ Χριστὸς εἶναι κρυμμένος στὶς ἐντολές Του καὶ βαθμηδὸν ἀποκαλύπτεται κατὰ τὴν τήρησή τους, κάτι ποὺ καθιστᾷ μεγαλειώδη ἀκόμη καὶ τὴν πιὸ πεζὴ ἀνθρώπινη πραγματικότητα. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἔχουμε ἀπόλυτη ἀνάγκη ἀπὸ ἓνα ὄραμα ἀγιότητας, ἡ ὁποία δὲν θὰ ἐξαντλεῖται στὴν ἐπίτευξη ἀνθρωποκεντρικῶν στόχων. Μὲ ἄλλα λόγια, τὸ ζήτημα τοῦ περιεχομένου τῆς ἐμμένειας δὲν ἔχει ἀκόμη διευκρινισθεῖ πλήρως οὔτε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας, ἡ ὁποία συνεχίζει νὰ μαστίζεται ἀπὸ τάσεις καὶ κοσμόφοβες καὶ κοινωνιστικές, ἀπὸ συγκρούσεις μεταξὺ ὅσων ὑποτιμοῦν τὶς συνέπειες τῆς Ἐνανθρωπήσεως καὶ ὅσων τὶς περιορίζουν σὲ ἀλλαγὴ τῶν κοινωνικῶν συνθηκῶν. Μὲ αὐτὸ τὸ δεδομένο θὰ ἦταν ὑπερβολικὸ, ἴσως καὶ θρασύ, νὰ ἀτενίζουμε οἱ Ὁρθόδοξοι τὸν Προτεσταντισμὸ ἀφ' ὑψηλοῦ ὡς ἐγκλωβισμένο στὸν κόσμον. Εἶναι ἐξ ἴσου ἐπικίνδυνος καὶ ὁ ἐγκλωβισμὸς στὴν ἀνιστορικότητα.

Τέλος, τὸ βιβλικὸ χαρακτηριστικὸ τῆς ἐν χρόνῳ ἐνδεχομενικότητας ἐξηγεῖ καὶ τροφοδοτεῖ τὸν γνωστὸ βολονταρισμὸ τοῦ Προτεσταντισμοῦ. Ἡ ἀνθρώπινη βούληση καταφάσκει ἐντονα, ὅχι ἀπλῶς ὡς συνέργεια γιὰ τὴ σωτηρία, ἀλλὰ ὡς παράγοντας ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου. Τὸ πρόσημο τῆς ἀλλαγῆς δὲν φαίνεται νὰ ἔχει πολλή σημασία ἐδῶ: βολονταρισμὸς ἀνιχνεύεται καὶ σὲ συντηρητικοὺς καὶ σὲ φιλελεύθερους Προτεστάντες. Ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὸ οὐτοπικὸ στοιχεῖο ποὺ πάντοτε διέπει αὐτὴν τὴν τάση σὲ κάποιο βαθμὸ, ὀφείλει κανεὶς νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἀποτελεσματικότητα τοῦ βολονταρισμοῦ: πρέπει κανεὶς νὰ ἐπιδιώξει περισσότερα γιὰ νὰ ἐπιτύχει ἔστω κάποια.

Ἐμφαση στὸ ἄτομο συνεπάγεται ἄνοιγμα καὶ πρὸς τὸ ὑπαρξιακὸ βίωμα. Καθὼς ὁ Προτεσταντισμὸς ἐμφανίσθηκε ὡς μαχητικὸς ἀντίλογος πρὸς τὴ θεσμικὴ ἐπικυριαρχία (πολιτικὴ καὶ ἐκκλησιαστικὴ, ἀδιάφορο), στὴ θρησκευτικὴ σφαῖρα καλλιέργησε τὴν ἀμεσότητα τοῦ ἀτομικοῦ, εἴτε βιώματος εἴτε σκέψης, σὲ βαθμὸ πρωτοφανῆ στὴν ἱστορία τῆς ἀνθρωπότητας.

Ὁ Taylor υποστηρίζει ὅτι πρόκειται γιὰ μία διαδικασία ἡ ὁποία πορεύθηκε παράλληλα μέ «τὶς προσπάθειες ἀνάταξης ὁλόκληρων κοινωνιῶν ποὺ ἐμφανίζονται στὴ ριζοσπαστική, καλβινιστική πτέρυγα τοῦ Προτεσταντισμοῦ»²⁶. Ἡ συντεταγμένη κοινωνία «ὀρίζεται ἐκ νέου ὡς ἓνα ζήτημα ἀμιγῶς ἀνθρώπινης εὐδοκίμησης. Δὲν βλέπουμε πλέον τὴν ἐπιδίωξή της ὡς ἓναν τρόπο νὰ ἀκολουθοῦμε τὸν Θεό, πολὺ λιγότερο δὲ νὰ τὸν δοξάζουμε. [Ἐπιπλέον] καὶ ἡ δύναμη νὰ τὴν ἐπιδιώκουμε δὲν εἶναι πλέον κάτι ποὺ λαμβάνουμε ἀπὸ τὸν Θεό, ἀλλὰ συνιστᾷ ἀμιγῶς ἀνθρώπινη ἱκανότητα. Ὡς ἀποτέλεσμα ὁμως τῆς διπλῆς αὐτῆς κίνησης πρὸς τὴν ἐμμένεια, γεννιέται μία καινούργια ἀντίληψη τῆς ἀνθρώπινης εὐδοκίμησης ποὺ ἀπὸ μερικὲς πλευρὲς δὲν ἔχει τὸ προηγούμενό της»²⁷.

Ἡ κοσμικὴ συνέπεια αὐτῆς τῆς διεργασίας πρὸς τὴν ἀνθρώπινη εὐδοκίμηση ὁδήγησε στὴν ἔκρηξη τῆς ἐπιστήμης, τῆς διανόησης, τῆς τέχνης. Ἡ ἀντίστοιχη θρησκευτικὴ συνέπεια ἐντοπίζεται σὲ ὅ,τι ὀνομάσαμε προηγούμενως ὑπαρξιακὸ στοιχεῖο, δηλαδὴ στὴν καθοριστικὴ σημασία τῆς ἀνθρωπολογίας γιὰ τὴν ἐρμηνευτικὴ καὶ γιὰ τὴν ἠθική. Ὁ Προτεσταντισμὸς δὲν κάνει βῆμα στοὺς τομεῖς αὐτοὺς τῆς θεολογικῆς σκέψης χωρὶς νὰ ἀντλεῖ ἀπὸ τὴν ἀνθρωπολογία, τὴν ὁποία –σημειωτέον– σέβεται ὅσο περισσότερο φιλελεύθερος εἶναι.

Τὸ ὑπαρξιακὸ θρησκευτικὸ στοιχεῖο βασίζεται στὴν ἀμεσότητα, τὴν ὁποία βέβαια δὲν ἐπινόησε ὁ Προτεσταντισμὸς, ἀλλὰ τὴν ἐξερεύνησε ἕως τὰ ἄκρα τῆς ἐπικράτειάς της. Ὅπως γράφει ὁ Τοντόροφ, «ἡ Μεταρρύθμιση τροποποίησε τοὺς ὅρους τῆς διαμάχης (μεταξὺ πολιτικῆς ἐξουσίας καὶ Ἐκκλησίας), χάρη στὴ θέση ποὺ ἐπιφύλαξε γιὰ τὸ ἄτομο. Ἄν ἓνας ἀπλὸς χωρικὸς κατόρθωσε νὰ μιλήσει στὸν Θεό, μπορεῖ καὶ νὰ ἔχει δίκιο ἀπέναντι στὸν Πάπα –ὁ ὁποῖος, στὸ κάτω-κάτω, δὲν εἶναι ἀπρόσβλητος ἀπὸ τὸ μικρόβιο τῆς αἵρεσης. Ὁ ἡγεμόνας δὲν ἔχει ἀντίζηλο στὴν ἄσκηση τῆς ἐξουσίας, καὶ ὥστόσο ἡ ἐξουσία τοῦ συναντᾷ ἓνα ὄριο: ὄχι τὴν ἐξουσία τῆς Ἐκκλησίας ἀλλὰ τὴ συνείδηση τοῦ ἀτόμου, γιὰ τὴν ὁποία τὸ ἄτομο δίνει λογαριασμὸ στὸν Θεὸ καὶ μόνον. Μία τρίτη δύναμη ἐμφανίζεται ἐδῶ, θολώνοντας τὴν προηγούμενη ἀντίθεση μεταξὺ

26. Μνημ. ἔργο, σ. 125.

27. Ὁ.π., σ. 136.

κοσμικῆς καὶ πνευματικῆς ἐξουσίας: τὸ ἄτομο, ἀπὸ μόνου τοῦ ὑπεύθυνου γιὰ τὴν ἐπικοινωνία τοῦ μὲ τὸν Θεό»²⁸.

Παρὰ τὴν ὑπαρξὴ μυστικῶν σὲ ὅλες τὶς χριστιανικὲς ὁμολογίες προηγουμένως, ὁ Προτεστάντισμός ἀνέπτυξε στὸ ἑπακροτὶς δυνατότητες τῆς θρησκευτικῆς ἀμεσότητος, ἀντικαθιστώντας τὴν ὄντολογία μὲ τὴν ψυχολογία. Γενικὰ οἱ ὄντολογικὲς ἔννοιες ἐγείρουν καχυποψία στοὺς Προτεστάντες, διότι τὶς βλέπουν ὡς τρόπον τινὰ «ὀλοκληρωτισμό», ἐπιβουλευόμενο τὴν ἀνθρώπινη ἐλευθερία. Πίσω ἀπὸ αὐτὴ τὴ στάση διαβλέπουμε πάντοτε τὴ σταθερὴ ἀπέχθεια πρὸς τὴν (ἐκκλησιαστικὴ) δομὴ, πάνω στὴν ὁποία καλεῖται νὰ προσαρμοσθῇ ὁ ἄνθρωπος. Ἐδῶ ὁ μητροπολίτης Περγάμου ἐπισημαίνει: «Ἀποσυναρμολογώντας ὅλες τὶς ὄντολογικὲς συνδέσεις μεταξὺ Θεοῦ καὶ κόσμου, ὁ Προτεστάντισμός σημείωσε μία ἀναχώρηση ἀπὸ τὸν διανοητικὸ δρόμο πρὸς τὴν πίστη καὶ τὴν ἀντικατάστασή τοῦ ἀπὸ μία ψυχολογικὴ ἢ “ὑπαρξιακὴ” προσέγγιση: ἡ πίστη πρέπει νὰ κατανοεῖται μὲ ὅρους ἐμπιστοσύνης μᾶλλον παρὰ μὲ ὅρους λογικῆς πεποίθησης καὶ πειθοῦς, ἢ ὡς ἀντἀπόκριση καὶ ὑπακοὴ στὸν Λόγο τοῦ Θεοῦ»²⁹.

Καθὼς ἡ παραπάνω διαπίστωση ἀντιπαρατίθεται ἀπὸ τὸν συγγραφέα στὴν προγενέστερη Ρωμαιοκαθολικὴ ἐκδοχὴ τῆς πίστεως ὡς λογικῆς πεποίθησης (σχολαστικισμός), διαζωγραφίζονται μπροστὰ μας δύο κόσμοι, ἀρκετὰ γνώριμοι ὡς στάσεις καὶ σὲ ὀρθόδοξες ψυχές. Εἶναι φανερό ὅτι ὁ Προτεστάντικὸς ὑπαρξιακὸς δρόμος εἶναι σαφῶς πιὸ σύγχρονος, περισσότερο συμβατὸς μὲ τὸν Μετανεωτερικὸ σύγχρονο ἄνθρωπο. Παρ’ ὅλα αὐτά, ὁ Ζηζιούλας ὀρθὰ ἐπισημαίνει ὅτι σὲ ὅλες αὐτὲς τὶς ἐκδοχὲς ἀδυνατίζει ἕως ἐξαφανίσεως ἡ Εὐχαριστία. Εὐλογο, ἐφ’ ὅσον ἡ μεταμοντέρνα ψυχὴ δυσανασχετεῖ μπροστὰ στὸ συλλογικόν, παρερμηνεύοντάς το ὡς προνεωτερικὴ παλινόρθωση.

Στὸ κλασικὸ βιογραφικὸ τοῦ ἔργου ὁ ψυχχαναλυτὴς Erikson εἶχε συμπερασματικὰ γράψει: «Ἐὰν ὁ Λούθηρος δὲν εἶπε ὄντως τὰ λόγια ποὺ ἔγιναν διάσημα “Ἐδῶ στέκομαι, δὲν μπορῶ νὰ κάνω ἄλλιῶς. Ὁ Θεός ἂς μὲ βοηθήσει. Ἀμήν”³⁰, ὁ θρύλος ἀνέδειξε μὲ αὐτὰ

28. T. Todorov, *Πρὸς τὴν ὑπεράσπιση τοῦ Διαφωτισμοῦ*, ἐκδ. Θύραθεν, Ἀθήνα 2011, σσ. 61-62.

29. J. Zizioulas, *Communion and Otherness*, T&T Clark, 2006, σ. 98.

30. «Hier stehe ich, ich kann nicht anders. Gott helfe mir, Amen».

ένα πιστεύω για ανθρώπους των οποίων ή ταυτότητα πήγαζε από την αποφασιστικότητά τους να σταθοῦν στὰ πόδια τους, ὄχι μόνον πνευματικά, ἀλλὰ πολιτικά, οἰκονομικά καὶ διανοητικά. Ἀνεξαρτήτως τοῦ τί συνέβη κατόπιν –καὶ κάποια τρομερὰ πράγματα συνέβησαν ἐξ αἰτίας της– ἡ ἔμφαση τοῦ Λουθήρου στὴν ἀτομικὴ συνείδηση προετοίμασε τὸν δρόμο γιὰ τὴ σειρὰ τῶν ἐννοιῶν τῆς ἰσότητος, τῆς ἀντιπροσώπευσης καὶ τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ, οἱ ὁποῖες, μέσα ἀπὸ διαδοχικὲς κοσμικὲς ἐπαναστάσεις καὶ πολέμους, ἔγιναν τὰ θεμέλια, ὅχι τῆς ἀξιοπρέπειας κάποιων, ἀλλὰ τῆς ἐλευθερίας ὅλων»³¹.

Ὁ Troeltsch ἐπίσης θὰ θυμίσει ὅτι «ὁ Προτεστάντισμὸς ἐνθάρρυνε κάποιο πνεῦμα ἱστορικῆς κριτικῆς, ἡ ὁποία ὑπέβαλε τὴν Καθολικὴ ἐκκλησιαστικὴ παράδοση καὶ τὴν τρέχουσα ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησιαστικῆς ἱστορίας σὲ μία αὐστηρὴ καὶ καχύποπτη ἐξέταση ... ἐφαρμόζοντας ἔτσι στὸν θρύλο καὶ στὸ δόγμα νατουραλιστικὲς ψυχολογικὲς μεθόδους»³². Αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν ἡ ἱστορικὴ κριτικὴ ἔγκειται στὴ βάσανο, ὅχι ἐκ μέρους τῆς δομῆς (τὴν ὁποία κατασκεύασε ἡ σκέψη), ἀλλὰ ἐκ μέρους τῆς ἐνδεχομενικότητος (τὴν ὁποία διαθέτει, ἔτσι κι ἄλλιως, ἡ Ἱστορία). Ἔτσι διαπιστώνουμε συνέπεια: ἡ Ἱστορία δὲν γίνεται μόνον μήτρα ἡ ὁποία διαμορφώνει τὸ δόγμα, ἀλλὰ καὶ ἐργαλεῖο ποὺ θὰ κρίνει στὴ συνέχεια τὰ πάντα.

Θὰ συνεχίσει μάλιστα λέγοντας: «Ἡ κεντρικὴ ἀγωνία τοῦ Λουθήρου ἦταν τὸ πῶς μπορεῖ νὰ βεβαιωθῇ κανεὶς γιὰ τὴ σωτηρία... Ἡ βεβαιότητα τῆς σωτηρίας πρέπει νὰ θεμελιωθῇ σὲ ἓνα θαῦμα ὥστε νὰ εἶναι κάποιος σίγουρος· ὅμως αὐτὸ τὸ θαῦμα πρέπει νὰ εἶναι κάποιο ποὺ λαμβάνει χώρα στὸ ἐσώτατο κέντρο τῆς προσωπικῆς ζωῆς, καὶ πρέπει νὰ εἶναι σαφῶς κατανοητὸ στὴν πλήρη του διανοητικὴ σημασία, ἂν πρόκειται νὰ εἶναι ἓνα θαῦμα ποὺ θὰ ἐγγυᾶται πλήρη διαβεβαίωση. Ἡ θρησκεία μετατοπίζεται ἐντελῶς ἀπὸ τὴ σφαῖρα τῆς οὐσιώδους μυστηριακῆς κοινωνίας τῆς χάρης καὶ ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴν ἱερατικὴν αὐθεντία, στὴν ψυχολογικὰ κατανοητὴ σφαῖρα τῆς ἐπιβεβαίωσης τῆς σκέψης περὶ τοῦ Θεοῦ καὶ τῆς χάρης Του, ἔτσι ὥστε πλέον ὅλα τὰ ἠθικοθρησκευτικὰ ἀποτελέσματα ἀναδύονται μὲ ψυχολογικὴ σαφήνεια

31. E. Erikson, *Young man Luther: a study in psychoanalysis and history*, Norton, New York –London 1958, σ. 231.

32. *Μνημ. ἔργο*, σ. 81.

και προφάνεια από αυτή την κεντρική σκέψη... Όταν η τυραννία του αυταρχικού δόγματος έγινε αφόρητη και το ίδιο το δόγμα ύποπτο, το κέντρο βαρύτητας μεταφέρθηκε από τη διδασκαλία περί σωτηρίας και δικαίωσης, που ήταν στενά συνυφασμένη με το Τριαδολογικό και Χριστολογικό δόγμα, στην προσωπική υποκειμενική πεποίθηση, στη συναισθηματική έμπειρία του αίσθήματος της άμαρτίας και της ειρήνης της καρδιάς»³³.

Με τον τρόπο αυτό ο Προτεσταντισμός τολμᾷ ἔως και μία αντιστροφή: δὲν ἀναζητεῖται ἀπλῶς ἡ ἀλήθεια στὸ βίωμα, ἀλλὰ τὸ βίωμα –καὶ κάθε βίωμα– μετατρέπεται σὲ ὀρυχεῖο ἀλήθειας! Ἔτσι «ὁ Προτεσταντισμὸς κατέστη ἡ θρησκεία τῆς ἀναζήτησης τοῦ Θεοῦ στὰ συναισθήματα, τὴν ἐμπειρία, τὴ σκέψη, καὶ τὴ βούληση τοῦ καθενός... Ἀτομικὴ ἀναζήτηση, προσωπικὴ ἐμπειρία τοῦ πόνου τῆς συνείδησης καὶ τῆς ὀδύνης τῆς ἀμφιβολίας, κράτημα τοῦ χεριοῦ τοῦ Θεοῦ μέσα στὴν ἱστορικὴ ἀποκάλυψη, ἔτσι ὥστε νὰ προχωρήσει κανεὶς περαιτέρω στὸν δρόμο τῆς προσωπικῆς εὐθύνης καὶ ἀπόφασης μὲ στόχο τὴν κατάκτηση τῆς ὑψίστης πεποίθησης, μαζὶ μὲ μία ἡρεμὴ ἀποδοχὴ ὅλων τῶν αἰνιγμάτων ποὺ παραμένουν ἄλυτα σὲ αὐτὸ τὸ μονοπάτι – αὐτὰ συναπαρτίζουν τὸν χαρακτήρα τοῦ σύγχρονου θρησκευτικοῦ αἰσθήματος»³⁴. Ὁ Troeltsch ἔγραφε στὶς ἀρχὲς τοῦ 20οῦ αἰῶνα, ὅταν κανεὶς δὲν ἦταν σὲ θέση νὰ φαντασθῇ τὴν ποσοτικὴ καὶ ποιοτικὴ διαφορὰ ποὺ θὰ ἔκανε, ἑκατὸ χρόνια μετὰ, ἡ εἴσοδος τῆς μεταμοντέρνας θρησκευτικότητας στὴν ἱστορία. Ἰσως δὲν θὰ ἦταν τολμηρὸ νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι χωρὶς τὸν Προτεσταντισμὸ δὲν θὰ ὑπῆρχε καὶ Μετανεωτερικότητα.

Ἐδῶ ὁ Berger μίλησε γιὰ *induction*, δηλαδή γιὰ «μύηση» ἢ «ἐπαγωγή»: «ἓναν τρόπο σκέψης ποὺ ἐπιδιώκει νὰ ταιριάζει μὲ τὶς ἐμπειρίες τοῦ ἄλλου (καὶ ὄχι μόνον ἐκείνου ποὺ θὰ ὀνομάζαμε “πιστό”)... Στὸν Προτεσταντισμὸ ὑπάρχει ἓνα ρεῦμα σκέψης ποὺ ἐπικεντρώνεται στὴ θρησκευτικὴ ἐμπειρία μᾶλλον παρὰ στὸν θρησκευτικὸ στοχασμὸ, τὸ ὁποῖο ἀπορρίπτει τὴν ἰδέα πὼς ἡ λογικὴ πρέπει νὰ ἐγκαταλειφθῇ πρὶν εἰσελθoυμε στὸ βασιλτεῖο τῆς πίστες, καὶ τὸ ὁποῖο εἶναι προετοιμασμένο νὰ ἐξετάσει καὶ τὶς ἐμπειρίες κάποιου καὶ τὴ θρησκευτικὴ του

33. Ὁ.π., σσ. 95-96.

34. Ὁ.π., σ. 98.

ἐκπαίδευση στὸ φῶς τῶν σύγχρονων ἐμπειρικῶν ἐπιστημῶν... Ἦταν αὐτὴ ἡ θεολογικὴ στάση ἐκείνη ἡ ὁποία ἔκανε τὸν Προτεσταντισμὸ τὸ πρῶτο θρησκευτικὸ σῶμα στὴν ἱστορία, τὸ ὁποῖο ἐφάρμοσε τὰ ψυχρὰ ἐργαλεῖα τῆς σύγχρονης ἱστορικῆς μεθόδου στὰ δικά του ἱερὰ κείμενα, ἐν ὅσῳ συνέχιζε νὰ ἐπιβεβαιώνει τὴ σωστικὴ τους δύναμη»³⁵.

Καὶ θὰ συνεχίσει μὲ εὐγλωττα συμπεράσματα τὰ ὁποῖα εἰσηγοῦνται τὴ θεολογικὴ σημασία τοῦ ἀτομικοῦ βιώματος: ἡ ψυχὴ ἀποτελεῖ βιβλίο μὲ τὸ ὁποῖο ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτει στὸ ἄτομο καὶ στὸν κόσμον· ὅσο περισσότερο φιλελεύθερη εἶναι μία Προτεσταντικὴ ὁμολογία, τόσο πιὸ ισόκυρο εἶναι μὲ τὴν Ἀγία Γραφὴ τὸ βιβλίο τῆς ψυχῆς. «Αὐτὴ ἡ ἀπίστευτα θαρραλέα κίνηση συνδύασε τὴν πίστη στὴν ἴδια τὴν ἐμπειρία κάποιου μὲ τὴν πίστη στὸν Θεὸ ὁ ὁποῖος δὲν θὰ ἐγκαταλείψει ἐκείνους ποὺ τὸν ἐμπιστεύονται. Μὲ ἄλλα λόγια, δὲν ψεύδομαι πρὸς τὸν ἑαυτό μου γιὰ ὅσα ἡ λογικὴ μου καὶ ἡ ζωὴ μου μοῦ ἔχουν δείξει· ἄρνούμαι νὰ πιστέψω ὅτι ὁ Θεός, ὁ ὁποῖος εἶναι τέλεια ἀλήθεια, μοῦ ζητᾷ νὰ ἀπαρνηθῶ τὶς ἀλήθειες πάνω στίς ὁποῖες σκόνταψα, ὅσο ἀτελεῖς καὶ ἂν εἶναι. Ἐὰν ἔχω βρεῖ μία ἀλήθεια στίς γραφές καὶ μία ἄλλη στὴν ἐνόραση τῆς κριτικῆς μου ἀνάλυσης, πρέπει νὰ ὑπάρχει ἓνας τρόπος νὰ συμφιλιωθοῦν ἀμφότερες»³⁶. Ἴσως εἶναι ὁ πιὸ ἐπιτυχημένος τρόπος νὰ διατυπωθῇ μία βασικὴ ἀρχὴ τῆς ὑπαρξιακῆς ἀναζήτησης καὶ θρησκευτικότητος τοῦ σύγχρονου ἀνθρώπου.

Ψυχὴ καὶ ἱστορικὴ ἐνδεχομενικότητα ἐπικοινωνοῦν ἀβίαστα. Κάτι ἄλλο κοινὸ στὸν Προτεσταντικὸ κόσμον, ἀνεξάρτητα ἀπὸ τὴ θέση ποὺ καταλαμβάνει ἡ ὅποια ὁμολογία μέσα στὸ εὐρύτατο φάσμα, εἶναι καὶ ἡ ἀντίληψη τῆς Ἐκκλησίας ὡς συγκεκριμένου ἱστορικοῦ μορφώματος στὸ ἐδῶ καὶ τώρα. Δὲν ὑφίσταται μία ἔννοια αἰώνιας ὑπερβατικῆς Ἐκκλησίας, καθαρῆς καὶ ὑποδειγματικῆς, ἀπὸ τὴν ὁποία ἀποκλίνει λιγώτερο ἢ περισσότερο ἡ συγκεκριμένη ἱστορικὴ Ἐκκλησία, ὅπως συνηθίζουν νὰ σκέφτονται οἱ Ὁρθόδοξοι.

Ἐγράφε ὁ Berger: «Ὁ Paul Tillich ἐπινόησε τὴ φράση “ἡ Προτεσταντικὴ ἀρχή” γιὰ νὰ ὑποδηλώσει τὴν ἐπιμονὴ τῶν Διαμαρτυρομένων πὼς ἡ ἐμπειρικὴ Ἐκκλησία δὲν πρέπει νὰ ἀπολυτοποιεῖται, ὅτι δηλαδὴ

35. *Μνημ. ἔργο*, σ. 138.

36. Ὁ.π.

συνεχῶς χρειάζεται μεταρρύθμιση. Σὲ σύγκριση μὲ τὴ δικανικὴ ἐκκλησιολογία τῆς Ῥώμης, αὐτὴ ἡ Προτεσταντικὴ ἀρχὴ συνιστᾷ ἕναν ἀξιοσημείωτο σχετικισμό τῆς ἱστορικᾶ διαμορφωμένης Ἐκκλησίας. Στὴ Λουθηρανικὴ γλῶσσα τὰ ὅρια τῆς Ἐκκλησίας ἀνευρίσκονται ὅπουδὴποτε τὸ Εὐαγγέλιο κηρύσσεται ὀρθὰ καὶ τὰ μυστήρια τελοῦνται ὀρθά... Μποροῦμε νὰ ἰσχυρισθοῦμε ὅτι ὁ Προτεσταντικὸς φιλελευθερισμὸς προχώρησε περαιτέρω τὸν σχετικισμό»³⁷. Ἰσως δικαιούμαστε νὰ ὀνομάσουμε τὸ φαινόμενο αὐτὸ λειτουργισμό (*functionalism*) τῆς Ἐκκλησίας· αὐτὴ ὑπάρχει μόνον ὅταν οἱ πραγματικοὶ ἄνθρωποι-μέλη τῆς ἐνεργοῦν ὅσα τὴν χαρακτηρίζουν. Μὲ ἄλλα λόγια, ἐμφανίζεται καὶ ἐξαφανίζεται στὰ φυσικὰ πρόσωπα τῶν φορέων τῆς. Ἡ ἐσχατολογία δὲν ἔχει ἐπίσημα ἀπορριφθεῖ, ἀλλὰ τὸ κέντρο βάρους ἔχει μεταφερθεῖ στὴν ἐγκόσμια Ἱστορία, ἡ Βασιλεία εἶναι πλέον «ἐκ τοῦ κόσμου τούτου»³⁸.

*

Ἐπισκοπήσαμε δι' ὀλίγων τὴν ἐπίπτωση τοῦ Προτεσταντισμοῦ στὴν κοσμικὴ σφαῖρα (Νεωτερικότητα) καὶ στὸν Χριστιανικὸ κόσμο (θρησκευτικὴ ἐμπειρία-θεολογία). Τί σημασία μπορεῖ νὰ ἔχουν ὅλα αὐτὰ γιὰ τὴν Ὁρθοδοξία; Πῶς εἶναι ἐφικτὸ νὰ ἀπαντηθῇ τό (ἐνοχλητικὸ γιὰ ὀρισμένους) ἐρώτημα τοῦ τίτλου;

Ἄς θυμηθοῦμε ὅτι Προτεσταντισμὸς σημαίνει διαμαρτύρηση, διαμαρτυρία (*protest*). Τότε διαμαρτυρήθηκε ἀπέναντι στὶς στρεβλώσεις τῆς Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας. Ἀπέναντι σὲ τί διαμαρτύρεται σήμερα;

Προφανῶς σὲ τίποτε. Τὸ ὄνομά του, ὅπως καὶ τόσες ἄλλες προσηγορίες, παρέμεινε ὡς τεχνικὸς ὅρος προκειμένου νὰ συνεννοοῦμαστε, ἄσχετο πλέον ἀπὸ τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο καταγωγῆς του. Συνηθισμένο φαινόμενο τῆς γλώσσας.

Ἡ διαμαρτυρία ὅμως ὡς στάση ζωῆς δὲν ἐξέλιπε· ἀπλῶς ἄλλαξε φορέα. Δὲν θὰ ἦταν ὑπερβολὴ ὁ ἰσχυρισμὸς, πιστεύουμε, ὅτι στὸν χῶρο τῆς Χριστιανοσύνης ἡ ὁμολογία ἡ ὁποία κατ' ἐξοχὴν σήμερα διαμαρτύρεται εἶναι ἡ Ὁρθοδοξία!

37. Μνημ. ἔργο, σ. 186-187.

38. Ἰω. 18, 36.

Γιὰ νὰ εἶμαστε δίκαιοι, ὅταν διακυβεύονται ζητήματα σχετικά μὲ τὴν ἐκκοσμίκευση καὶ τὰ δεινὰ τὰ ὁποῖα γεννῶνται ἀπὸ ὀρισμένες πλευρές της, τότε εὐλόγα διαμαρτύρονται συνήθως ὅλοι οἱ Χριστιανοί: Ὁρθόδοξοι, Ρωμαιοκαθολικοὶ καὶ ἀπὸ τοὺς Προτεστάντες οἱ συντηρητικοί. Σὲ ἄρκετὰ θέματα ἐνώνουν τὶς φωνές τους (παρὰ τὶς ἀναπόφευκτες ἐπὶ μέρους διαφοροποιήσεις) στὸν δημόσιο χῶρο, ἀπέναντι σὲ πολιτικούς ἢ διανοητὲς οἱ ὁποῖοι εκφράζονται ἀντιχριστιανικά. Ἀλλὰ τὸ θέμα μας δὲν εἶναι αὐτό. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ λειτουργία τῆς διαμαρτυρίας ἀπέναντι στὸ κοσμικὸ φρόνημα εἶναι δικαιομένη καὶ καθαγιασμένη ἀπὸ τοὺς προφῆτες, τοὺς μάρτυρες καὶ ἀπὸ τὸν Ἴδιο τὸν Χριστό.

Ἡ ἐμφασὴ μας ἐντοπίζεται στὴ διαμαρτυρία ὡς καταστατικὴ στάση, ὡς συστατικὸ ταυτότητας. Ὁ Λούθηρος διαμαρτυρήθηκε ἐντὸς τῆς Ἐκκλησίας του, ὅχι πρὸς κάποιον ἐξωτερικὸ ἀντίπαλο. Ἐ λοιπόν, στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία σήμερα φαίνεται νὰ ἐμφιλοχωροῦν μορφές ἐνδοεκκλησιαστικῆς διαμαρτυρίας, οἱ ὁποῖες θέτουν σὲ κίνδυνο τὴν ταυτότητά της. Οἱ Ὁρθόδοξοι διαμαρτύρονται πρὸς τὴ Νεωτερικότητα, πρὸς τοὺς ἄλλους Χριστιανούς, πρὸς τοὺς ψυχολόγους κ.ο.κ., ἀκόμη καὶ ὅταν συναντοῦν ἀντίστοιχες στάσεις στὰ μέλη τῆς Ἐκκλησίας!

Μὲ ἄλλα λόγια, ὑπολογίσιμη μερίδα τῶν Ὁρθοδόξων πιστῶν (μὲ μπροστάρηδες κληρικούς, δυστυχῶς) ἀναπτύσσει λόγῳ καὶ συμπεριφορὰ διαμαρτυρίας (ἐνίστε ἐπιθετικῆς) πρὸς κάθε Ὁρθόδοξο, ὁ ὁποῖος ἐπιχειρεῖ νὰ περιλάβῃ στὴ σκέψη του προβληματισμοὺς οἱ ὁποῖοι χαρακτηρίζονται Νεωτερικοὶ ἢ ψυχολογικοὶ ἢ υἱοθετήθηκαν προηγουμένως ἀπὸ ἑτεροδόξους. Μερικὲς φορὲς δὲν πρόκειται καὶ γιὰ δάνειο προβληματισμό, ἀλλὰ γιὰ αὐτόχθονα, ὁ ὁποῖος θεωρήθηκε ξένος πρὸς τὴν Ὁρθόδοξη σκέψη ἐπειδὴ λησμονήθηκαν τὰ κριτήριά της. Πράγματι, αἰῶνες ἀμυντικῆς ταυτότητας ἔχουν συντελέσει σὲ ἄγνοια καὶ σύγχυση. Ἡ δύναμη τῆς συνήθειας ἐπεκράτησε, πολιτογραφώντας γιὰ Ὁρθόδοξο ἀπλῶς τὸ οἰκεῖο στὴν ὄψη ἢ στὴν ὀρολογία.

Ὅταν συμβαίνει αὐτὸ ἡ Ὁρθόδοξη ταυτότητα δὲν ὀρίζεται θετικά, δηλαδὴ μὲ κριτήριον τὸ τί πιστεύει κάποιος, ἀλλὰ ἀρνητικά: πρέπει νὰ μὴ λείει ὅσα λένε οἱ ἑτερόδοξοι ἢ οἱ «μοντέρνοι». Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν ἀρνεῖται κανεὶς νὰ προσλάβῃ ὅτιδήποτε ἀπὸ τὸν σύγχρονον κόσμον καὶ υἱοθετεῖ λογικὴ ἀπομονωτισμοῦ. Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει τὸ γεγονὸς ὅτι στὸν τόπον μας, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν κοινότητα τῶν πιστῶν,

παρατηρείται σὲ μεγάλο βαθμὸ ἡ ἴδια λογικὴ καὶ στὸ κοινωνικὸ σῶμα, ἐκεῖ ποὺ δοκιμάζεται ἡ ιδιότητα τοῦ πολίτη. Στὸ ὄνομα τῆς «παράδοσης» καὶ τῆς «ἐλληνικῆς ιδιαιτερότητας» ἀναπτύσσεται μία ἀντισυστημικὴ διαμαρτυρία, μία καχυποψία ἀπέναντι σὲ ὅτιδήποτε ὑπάρχει ὑπόνοια ὅτι θὰ «μολύνει» τὴν ἐλληνικὴ «ψυχὴ». Μία δὴθεν ἡρωικὴ στάση ἀντίθεσης ἐξαίρεται ὡς ἰδεῶδες, χωρὶς νὰ καταβάλλεται στὸ ἐλάχιστο ὁ μόχθος τὸν ὁποῖο ἀπαιτεῖ ἓνα σύγχρονο εὐνομούμενο κράτος· μία καρικατούρα Διαμαρτύρησης, χωρὶς τίς καταλυτικὲς ἐπιπτώσεις τῆς στὸν ἐκσυγχρονισμό.

Καθὼς ὁ Προτεσταντισμὸς κατέστησε κύριο ἔργο του τὸ νὰ ξαναβάλει τὸν πιστὸ στὴν Ἱστορία, καὶ δὴ ὡς παράγοντά της, εἶναι ἀκριβῶς αὐτὸς ὁ λόγος ποὺ τὸ αἶτημα γιὰ ὠριμότερη σχέση μετὰ τὸν χρόνον καὶ γιὰ ὑπευθυνότητα τοῦ σύγχρονου Ἑλλήνα πιστοῦ ἐκλαμβάνεται συχνὰ ὡς πρόταση γιὰ ἐκπροτεσταντισμὸ του, γι' αὐτὸ καὶ ἀποκρούεται ἀπὸ τοὺς συντηρητικοὺς Ὁρθοδόξους. Διαπράττουν δηλαδὴ μία σοβαρὴ παρανόηση, μὴ ἀποδίδοντας στὸ εὐαγγελικὸ μήνυμα τὸν δυναμισμό τὸν ὁποῖο ἐγγενῶς διαθέτει ὡς πρὸς τὴ δυνατότητά του νὰ καθιστᾷ τὸ ἄτομο παράγοντα τῆς ἱστορίας τῆς σωτηρίας, τόσο τῆς δικῆς του ὅσο καὶ τοῦ κόσμου. Μὲ ἄλλα λόγια, ὅσες ἀντιστάσεις γιὰ ἓναν νέον τύπον Ἑλλήνα προβάλλονται στὸ ὄνομα τῆς «Ὁρθοδοξίας» του, στὴν πραγματικότητά τροφοδοτοῦνται (χωρὶς φυσικὰ νὰ τὸ γνωρίζουν) ἀπὸ «ἰθαγενεῖς» στάσεις ζωῆς, οἱ ὁποῖες ἐρωτοτροποῦν μετὰ τὴν πατρογονικὴ κοινωνικὴ συλλογικότητα, ριζικὰ διαφορετικὴ ὅμως ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ κοινότητα. Ἐμπνέονται ἀπὸ ἐπαρχιωτικὲς νοοτροπίες καὶ αἰσθάνονται πιὸ ἄνετα μετὰ τὴν κυκλικὴ ἐπανάληψη τῶν ἐορτῶν, παρὰ μετὰ τὴν ἀνὰ πᾶσα στιγμὴ διαμόρφωση καινούργιας ἱστορίας καὶ ἀλλαγῆς τοῦ κόσμου στὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ.

Εὐνόητο εἶναι πῶς οἱ κύκλοι αὐτῆς τῆς «πολιτισμικῆς Ὁρθοδοξίας», ἔχοντας ἀπομακρυνθεῖ ἀπὸ τὸ πνεῦμα τοῦ Εὐαγγελίου, ἀδυνατοῦν νὰ τὸ ἀναγνωρίσουν στὴ μορφή μετὰ τὴν ὁποία τίθεται σήμερον καὶ συνεπῶς τὸ συκοφαντοῦν ὡς δὴθεν «Προτεσταντικόν»! Δὲν φτάνει δηλαδὴ ποὺ παρεξέκλιναν, ζητοῦν καὶ τὰ ρέστα! Δὲν εἶναι τυχαῖο συνεπῶς ποὺ τὴν ἴδια μεταχείριση ἐπιφυλάσσουν καὶ στὶς προτάσεις γιὰ ἀνανέωση τῆς λατρείας, ἀφοῦ ὅλες αὐτὲς συγκλίνουν στὸ νὰ ἀναδεικνύουν τὸ πρόσωπο τοῦ πιστοῦ καὶ τίς θεόσδοτες δυνατότητές του.

Ἐνα σημεῖο ποῦ δὲν ἔχει λάβει τὴν προσοχὴ τῆς ἑλλαδικῆς Ὁρθοδοξίας ὅσο τοῦ ἀξίζει εἶναι τὸ γεγονὸς ὅτι ἡ δημόσια ἠθικὴ τῆς εὐθύνῃς, τὴν ὁποία ἀπεγνωσμένα χρειάζομαστε, καλλιεργήθηκε ἰδιαίτερα ἀπὸ τὸν Προτεσταντισμό. Καθὼς ἡ Προτεσταντικὴ ἠθικὴ ἐπικεντρώθηκε στὸ ἄτομο, εὐλόγα ἀνέδειξε τὸ πλήρες φάσμα τῶν δυνατοτήτων του, φυσικὰ καὶ στὴ δημόσια σφαῖρα. Ἡ εξέλιξη αὐτὴ ἀποτυπώθηκε στὴ νεώτερη ἱστορία τῆς Δύσης, ὅπου παρατηροῦμε τὶς ἰσχυρὲς οἰκονομίες νὰ εὐδοκимоῦν κυρίως στὶς Προτεσταντικὲς χῶρες. Οἱ Μεσογειακὲς χῶρες ἀντίθετα, ἐμπνεόμενες κυρίως ἀπὸ τὴν Ὁρθοδοξία καὶ τὸ Ἰσλάμ, ἀπέτυχαν μέχρι τώρα νὰ ἀναπτύξουν μία ἠθικὴ τῆς εὐθύνῃς μὲ ἐφαρμογὴ στὴν οἰκονομία. (Ἐξάιρεση σὲ αὐτὸ ἀπετέλεσαν στὸ παρελθὸν οἱ μικρὲς τοπικὲς κοινότητες· ὅταν ὅμως ἡ οἰκονομία γίνεται κρατικῆς κλίμακας, τὸ μοντέλο τῆς φιλίας ἢ τῆς συγγένειας ἀποδεικνύεται καταστροφικόν). Τὸ γιατί ἀνεπτύχθησαν ἰσχυρὲς οἰκονομίες καὶ σὲ χῶρες στὶς ὁποῖες ὑπερτερεῖ ὁ Ρωμαιοκαθολικισμὸς ἀπαιτεῖ ἱστορικὴ καὶ ψυχολογικὴ διερεύνηση, προκειμένου νὰ ἀποδειχθῇ ἂν καὶ κατὰ πόσον καὶ αὐτὲς υἱοθέτησαν ἄτυπα τὸν Προτεσταντικὸ ἀτομισμὸ ὡς κυρίαρχο ρεῦμα (π.χ. ἂς προσέξουμε τὴν ἔντονη διαφορὰ μεταξὺ Βορρᾶ καὶ Νότου τῆς Ἰταλίας).

Ἡ συμβολὴ τοῦ Χριστιανισμοῦ στὴν ἠθικὴ τῆς εὐθύνῃς καὶ στὴ λογικὴ τοῦ αὐτοκαθορισμοῦ τὸν ἀναδεικνύει πρωτοπόρο γιὰ τὴν ἐποχὴ στὴν ὁποία ἐμφανίσθηκε καὶ ἐπικριτὴ τῶν προνεωτερικῶν συλλογικοτήτων (συγγένεια, χωριό, ἀργότερα ἔθνος). Ἀποτελεῖ δυστύχημα γιὰ τὸν τόπο μας τὸ γεγονὸς ὅτι, γιὰ συγκεκριμένους ἱστορικοὺς καὶ πολιτισμικοὺς λόγους, ἡ χριστιανικὴ πίστις ἐμφανίζεται σήμερα ὡς νοσταλγὸς τοῦ «καλοῦ» παρελθόντος, συνήθως μὲ ἀμυντικὸ χαρακτήρα. Ἡ στρέβλωση αὐτὴ πρέπει τὸ συντομώτερο νὰ διορθωθῇ καὶ αὐτὸ συνιστᾷ ἔργο καὶ ἀποστολὴ τῆς Ἐκκλησίας.

Ὡς κατάληξη αὐτοῦ τοῦ προβληματισμοῦ, θὰ συνοψίσουμε τὶς ἐπιπτώσεις τῶν παραπάνω διαπιστώσεων γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία, ὑπὸ τὴ μορφὴ ἐρωτημάτων, τὰ ὁποῖα ἐκκρεμοῦν ἀναμένοντας πειστικὲς ἀπαντήσεις. Τὰ θεωροῦμε ζωτικὰ γιὰ τὸ μέλλον τῆς Ἐκκλησίας μας, παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι πολλοὶ Ὁρθόδοξοι θεωροῦν τὸν Προτεσταντισμὸ κάτι ἀπόμακρο, γιὰ τὸ ὁποῖο ἀρμόδιοι εἶναι μόνον οἱ δογματολόγοι. Δὲν ἔχουν ἀντιληφθεῖ τὴν παγκοσμιοποίησιν καὶ ἐκλαΐκευσιν τοῦ

Προτεσταντισμοῦ: ὁ φιλελεύθερος Προτεσταντισμὸς εἶναι ἡ γλῶσσα τοῦ σύγχρονου κόσμου, ὁ δὲ συντηρητικὸς Προτεσταντισμὸς ἡ γλῶσσα ὅσων Χριστιανῶν (τῶν Ὁρθοδόξων περιλαμβανομένων) ἀντιδρῶν προγραμματικὰ σὲ καθετὶ σύγχρονο!

Α) Εἶναι πασίγνωστο –καὶ συχνὰ ὁμολογούμενο ὡς σοβαρὸ πρόβλημα– ὅτι ὁ Ὁρθόδοξος κόσμος ἔχει ἀνεπαρκῶς συναντηθεῖ μὲ τὴ Νεωτερικότητα. Ἡ ἔλλειψη αὐτὴ ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα ἡ Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία νὰ τρέχει πίσω ἀπὸ τὰ γεγονότα, νὰ αἰσθάνεται ἄβολα μὲ τὶς ἐξελίξεις καὶ νὰ μετέρχεται παρωχημένους τρόπους ἀντιμετώπισής τους. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἴτε μᾶς ἀρέσει εἴτε ὄχι, εἴτε γιὰ καλὸ εἴτε γιὰ κακὸ, ὁ Προτεσταντισμὸς ἀποτελεῖ τὴν ἐμπροσθοφυλακὴ τοῦ Χριστιανικοῦ κόσμου ἀπέναντι στὸ Νεωτερικὸ (καὶ Μετανεωτερικὸ) σύμπαν. Συνήθως τὰ ἀντιδυτικὰ ἀνταντακλαστικὰ τῶν συντηρητικῶν Ὁρθοδόξων τείνουν νὰ ἐπικεντρώνονται στὶς ἀποτυχημένες πλευρὲς τοῦ διαλόγου μεταξὺ τῶν δύο αὐτῶν μεγεθῶν, μὲ τὸν ἰδιοτελεῖ στόχο νὰ ἐπικρίνουν καὶ ἔτσι νὰ καταδείξουν τὴν ἐγχώρια ὑπεροχή. Σπάνια ἀναζητοῦνται οἱ εὐτυχεῖς στιγμές, οἱ ἐπιτυχημένες λύσεις, οἱ ἐποικοδομητικὲς συναντήσεις. Ὑπάρχει προκατάληψη ἢ ὁποία προβαίνει σὲ λήψη τοῦ ζητουμένου.

Εἶναι φανερὸ πὼς ἡ Ὁρθοδοξία χρειάζεται νὰ σκύψῃ μὲ περισσότερη προσοχὴ καὶ ἐσωτερικὴ ἐλευθερία πάνω στοὺς ἀγῶνες ποὺ ὁ Προτεσταντισμὸς ἔδωσε ἀνὰ τοὺς αἰῶνες, ἀναμετρούμενος μὲ τὶς τόσο καινοφανεῖς καὶ ἐνίοτε ὀδυνηρὲς προκλήσεις τῆς Νεωτερικότητας, καὶ νὰ ἐπιτρέψῃ στὸν ἑαυτὸ της νὰ διδαχθῇ. Ἔχει νὰ μάθῃ νὰ ἀποφεύγῃ τὶς ἥττες, νὰ ἐπουλῶνῃ τὶς πληγές, νὰ πρωτοτυπῇ ἐπινοητικὰ, νὰ ἐναγκαλίζεται κριτικὰ, νὰ «διακρίνῃ τὰ πνεύματα». Οἱ ὅποιες νίκες ποὺ μέχρι τώρα ἐπετεύχθησαν θὰ ἀποφέρουν ὀφέλη γιὰ ὁλόκληρῃ τὴ Χριστιανοσύνη, γι' αὐτὸ καὶ πρέπει νὰ γίνονται δεκτὲς μὲ εὐγνωμοσύνη. «Ἄλλοι κεκοπιάχασιν καὶ ἡμεῖς εἰς τὸν κόπον αὐτῶν εἰσεληλύθαμεν»³⁹.

Ζοῦμε τὴν παράδοξο εὐλογία ὅτι ἡ Ὁρθοδοξία βρίσκεται στὴν πλεονεκτικὴ θέσιν νὰ εἶναι ἱστορικὰ καθυστερημένη, μὲ συνέπεια νὰ ἔχῃ τὴ δυνατότητα νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπὸ τὴν πείρα τῶν ἄλλων ποὺ προηγήθηκαν. Ὅπωςδήποτε ἡ ἐν λόγω πείρα ὀφείλει νὰ ἀξιολογηθῇ

39. 1ω. 4, 38.

μὲ Ὁρθόδοξα κριτήρια καὶ νὰ μὴν ἀρκεσθοῦμε στὴν ἤδη διατυπωμένη Προτεσταντικὴ κριτική, ποὺ φυσικὰ δὲν εἶναι ἀμελητέα. Ἀλλὰ μία Ὁρθόδοξη ἀποτίμηση τῶν ἐπιτυχιῶν καὶ ἀποτυχιῶν τοῦ Προτεσταντισμοῦ οὐσιαστικὰ συνιστᾷ «λυδία λίθο» γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Θεολογία, ἀφοῦ εἶναι γνωστὸ ὅτι δὲν ὑφίσταται ὁμοφωνία τῆς Ὁρθόδοξης σκέψης.

Καθὼς στὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία παρατηροῦνται πελώριες ἀποκλίσεις στὸ φάσμα συντηρητισμοῦ-φιλελευθερισμοῦ, τί περιεχόμενο ἄραγε μπορεῖ νὰ ἔχη ἡ ἔννοια Ὁρθόδοξη κριτικὴ ἀποτίμηση τῆς συνάντησης Προτεσταντισμοῦ καὶ Νεωτερικότητας; Ὑπάρχουν Ὁρθόδοξοι ποὺ θεωροῦν τὴ Νεωτερικότητα συμφορὰ καὶ ἄλλοι γόνιμη πρόκληση, ἢ καὶ δυνητικὸ σύμμαχο. Εὐλογία ἢ ἀπορία· προφανῶς τὸ βάρος τῆς ἀποστολῆς πέφτει στοὺς ὤμους τῶν μὴ φοβικῶν καὶ μὴ ἀμυντικῶν Ὁρθοδόξων. Εἰδικὰ σὲ μία ἐποχὴ που ὁ ἄνθρωπος ἀπειλεῖται ἀπὸ τὴν ψυχικὴ θραυσματοποίηση, τὸν ἠθικὸ σχετικισμὸ καὶ τὴν καταστροφὴ τοῦ νοήματος, στοιχεῖα ποὺ εἰσάγει ἡ Μετανεωτερικότητα, ἀποτελεῖ ἰδιαίτερα γόνιμη πρόκληση τὸ ἐνδεχόμενο συνεργασίας τῆς Ὁρθοδοξίας μὲ ὅ,τι ὑγιὲς παρήγαγε ἡ Νεωτερικότητα.

Β) Πόσο ὑπαρξιακὴ παραμένει σήμερα ἡ Ὁρθοδοξία, τόσο ὡς θεολογικὴ σκέψη ὅσο καὶ ὡς λατρεία καὶ ἐκκλησιαστικὸς μηχανισμός; Μὲ δεδομένο ὅτι τὸ ὑπαρξιακὸ στοιχεῖο ἀπαιτεῖ ἐνότητα καὶ ἀκεραιότητα τῶν ψυχικῶν λειτουργιῶν, δὲν θὰ εἶναι καθόλου εὐκόλο γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Ἐκκλησία νὰ ἐπικαλεσθῇ, ὅπως συνηθίζει, ὡς ἄλλοθι τὸν αἰσθητισμὸ, τόσο δημοφιλῇ στὴ Δύση καὶ συχνὰ αἷτιο μεταστροφῶν. Ὁ ὑπαρξιακὸς της χαρακτήρας θὰ κριθῇ στὴν πειστικότητα τῶν θεολογικῶν ἀπαντήσεων (καὶ συνεπῶς καὶ τοῦ κηρύγματος καὶ τῆς κατήχησης), στὴν ἀμεσότητα καὶ ἐπιδραστικὴτητα τῆς λατρείας καὶ στὴ συμμετοχικὴ ζωντάνια τῆς ἐκκλησιαστικῆς διοίκησης. Σὲ κανένα ἀπὸ τὰ τρία σήμερα ἡ Ἐκκλησία μας δὲν «περνᾷ τὶς ἐξετάσεις», τὶς ὁποῖες τὶς θέτει τὸ Νεωτερικὸ καὶ Μετανεωτερικὸ ὑποκείμενο.

Συγκεκριμένα, ἡ καύχηση γιὰ τὴν Ὁρθόδοξη Λατρεία παραμένει ἄδεια καὶ κούφια, ὅσο ἡ λειτουργικὴ ζωὴ δὲν συνδέεται μὲ τὸ σύγχρονο ὑποκείμενο, τὴν ψυχολογία του, τὶς ἀνάγκες του. Ἡ Προτεσταντικὴ Λατρεία φυσικὰ δὲν προσφέρεται γιὰ ἀντιγραφὴ (εἶναι ὄντως πολὺ φτωχὴ πνευματικά), διαθέτει τὴ δυνατότητα νὰ ἀποβῇ πολὺτιμη ὅμως,

ἂν θελήσουμε νὰ σπουδάσουμε τὴν εὐαισθησία τῆς ἀπέναντι στοῦ λατρεῦον ὑποκείμενο. Ἡ Ὁρθοδοξία καυχᾶται γιὰ τὴν πνευματικότητά της –καὶ δικαίως, γιὰ ὅσα φιλοκαλοῦνται στοῦ ἐπέκεινα– ἀλλὰ καμμία πνευματικότητα δὲν εἶναι ἐφικτὸ νὰ ἀντίσει ἀγνοώντας τὴν πραγματικότητα, τὸν βαθὺ ρεαλισμὸ τῶν πραγματικῶν ἀνθρώπων. Ἡ ἀνάγκη ὑπαρξιακότητος στὴν Ἐκκλησία μας λειτουργεῖ σὰν διαρκῆς ὑπενθύμιση ὅτι ἀναπτύξαμε τεχνογνωσία γιὰ τοὺς ὠκεανούς καὶ ναυαγήσαμε στοῦ λιμάνι!

Ἐπίσης ὑπαρξιακές «ἐξετάσεις» θέτει τὸ σύγχρονο ὑποκείμενο στὸν ἐκκλησιαστικὸ λόγο, ὅπως αὐτὸς κρυσταλλώνεται στὴν κατήχηση καὶ στοῦ κήρυγμα. Τὸ δεύτερο μάλιστα ἀποτελεῖ παραδοσιακὰ τὸ προνομιακὸ πεδίο τοῦ Προτεσταντισμοῦ, τὸ ἄθλημα στοῦ ὁποῖο αὐτὸς μεγαλούργησε. Βεβαίως πάλι ἐδῶ θὰ συναντήσουμε τὴν ἐμμένεια (περὶ ἧς ὁ λόγος ἀνωτέρω), ἡ ὁποία ἐγκλωβίζει τὸ κήρυγμα σὲ διευθέτηση τῶν ἐνδοκοσμικῶν πραγμάτων καὶ ἀδυνατεῖ νὰ τοῦ ἀνοίξει δρόμους πρὸς τὴ μεταμορφωτικὴ συνάντηση μὲ τὸν Θεό· καλὸ εἶναι ὅμως νὰ ἀποκτήσουμε τὴν ταπείνωση ἢ ὁποία ἀπαιτεῖται, προκειμένου νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι τὰ θαυμαστὰ ἐκεῖνα προϋποθέτουν τὶς κατάλληλες γέφυρες μέσω τοῦ κηρυκτικοῦ λόγου. Ἡ πανθομολογούμενη (ἀπογοητευτικὴ ἕως καὶ ἐξοργιστικὴ) δυσπραγία τοῦ Ὁρθοδόξου κηρύγματος σήμερα δὲν συνιστᾷ τεχνικὸ πρόβλημα ἐπιλυόμενο μὲ τὶς πρέπουσες ὁδηγίες καὶ συμβουλές· ἀποτελεῖ καρπὸ τῆς ἀποκαρδιωτικῆς δυσαρμονίας τοῦ σημερινοῦ κλήρου ὡς πρὸς τὶς συντεταγμένες τοῦ Νεωτερικοῦ καὶ Μετανεωτερικοῦ ἀνθρώπου, προϊὼν τῆς ἀπροθυμίας τῶν κηρύκων νὰ κατοικήσουν ψυχολογικὰ στὴν ἐποχὴ τους. Τὸ ζητούμενο ἔτσι δὲν εἶναι νὰ μιμηθοῦν τὰ Προτεσταντικὰ κηρύγματα, ἀλλὰ νὰ προσέξουν ποῦ δείχνουν αὐτὰ – εἶναι γνωστὴ ἡ φράση γιὰ τὸ δάκτυλο καὶ τὸ φεγγάρι.

Ἐπίσης μίᾳ ὑπαρξιακῇ Ποιμαντικῇ θὰ προσδώσει περισσότερη ἔμφαση στὴν ἐμπειρία τοῦ ὑποκειμένου καὶ θὰ τὴν καταστήσει ὡς ἓναν βαθμὸ μέτρο καὶ κριτήριον τῆς καθοδήγησης καὶ συμβουλευτικῆς. Γράφουμε «ὡς ἓνα βαθμὸ», ἐπειδὴ οὐδέποτε ἡ Ὁρθόδοξη Ποιμαντικὴ θὰ ἀντιμετωπίσει τὸν ψυχισμὸ ὡς ἓνα «βιβλίον» ισόκυρο μὲ τὶς πηγές τῆς πίστεως, τοῦλάχιστον στὴν ἑκταση στὴν ὁποία τὸ ἐπεχείρησε ὁ φιλελεύθερος Προτεσταντισμός. Οἱ ψυχισμοὶ εἶναι ὄντως ἀκόμη

αλύτρωτοι, δὲν παύουν ὅμως νὰ λειτουργοῦν ὡς πεδία φανέρωσης τοῦ «ἀγνώστου Θεοῦ»⁴⁰. Καθὼς ὁ ψυχισμὸς συνιστᾷ ὁθόνη στὴν ὁποία, πλὴν τοῦ θαυμαστοῦ διαχρονικοῦ του βάθους, διαδραματίζεται καὶ παρατηρεῖται καὶ ἡ συγχρονικὴ πολιτισμικὴ πορεία καὶ ἐπίδραση, ἡ Ὁρθόδοξη Ποιμαντικὴ ἔρχεται ἀντιμέτωπη μὲ τὶς Νεωτερικὲς καὶ Μετανεωτερικὲς ἐκδοχὲς τοῦ ψυχισμοῦ καὶ τὶς ἀπαιτήσεις ποὺ αὐτὲς ἐγείρουν.

Τὸ καινούργιο κρασί δὲν μπαίνει σὲ παλιὰ ἀσκιά⁴¹. νὰ μία ἀλήθεια ἡ ὁποία κυοφορεῖ μία ἔξοχη εὐκαιρία ἡ Ὁρθόδοξη Θεολογία (ἀσύγκριτη ὡς πρὸς τὴν Προτεστάντικὴ) νὰ γράψει σπουδαῖες σελίδες ὑπαρξιακῆς συνάντησης μὲ τὸ σύγχρονο ὑποκείμενο, στὴ δική του γλῶσσα καὶ ἐπικράτεια. Ἦδη, ἡ πρωτοχριστιανικὴ προέλευση ἀρχὴ τῆς ἐξ-ατομίκευσης στὴν ἐξομολόγηση, ἡ ὁποία μάλιστα ἐκτείνεται τολμηρὰ μέχρι τὴν κανονικὴ ἐξουσιοδότηση γιὰ συντόμευση τοῦ χρόνου τοῦ ἐπιτιμίου ὡς ἀναγνώριση τῆς ἀντίστοιχης συντόμευσης τῆς ἐσωτερικῆς διαδρομῆς τῆς μετάνοιας (!), μᾶς δείχνει τὸν δρόμο γιὰ συμπερίληψη τοῦ ψυχισμοῦ στὶς πηγὲς ποὺ μᾶς πληροφοροῦν γιὰ τὴν ἀποκάλυψη τοῦ Θεοῦ στὴν ἱστορία. Ἀπομένει αὐτὸ τὸ ὑπαρξιακὸ «παράδειγμα» νὰ παρασύρῃ καὶ ἄλλες πτυχὲς Ὁρθόδοξης ζωῆς ποὺ παραμένουν ἄτολμες.

Γ) Γιατί συνεχίζεται ἡ κακὴ σχέση τῶν Ὁρθοδόξων πιστῶν μὲ τὴν Ἁγία Γραφή; Προφανῶς ἐπειδὴ στὶς παραδοσιακὰ Ὁρθόδοξες χώρες ἐπικρατεῖ ἡ νοοτροπία τῆς «πολιτισμικῆς Ὁρθοδοξίας», ἡ ὁποία ἀντλεῖ κυρίως ἀπὸ τὶς συνήθειες, τὰ ἔθιμα, τὴν αἰσθητικὴ καὶ τὴ ληξιαρχικὴ ιδιότητα τοῦ Χριστιανοῦ. Αὐτὰ ὅλα προσιδιάζουν στὸν κυκλικὸ χρόνο τῆς παγανιστικῆς θρησκευτικότητος, εἶναι ἀσύμβατα μὲ τὴ Βιβλικὴ δράση τοῦ Θεοῦ μέσα σὲ ἕναν γραμμικὸ χρόνο, ἐντὸς τοῦ ὁποίου καθίσταται συνεργάτης καὶ ὁ ἄνθρωπος⁴².

40. Πράξ. 17, 23.

41. Ματθ. 9, 17.

42. Ὅπως τονίζει καὶ ὁ Γεώργιος Μαντζαρίδης: «Ἡ εὐθύγραμμη θεώρηση τοῦ χρόνου, ποὺ ἔχει βιβλικὴ προέλευση, συνδέθηκε ἄρρηκτα μὲ τὸν δυτικὸ πολιτισμὸ. Ἡ θεώρηση αὐτὴ ἔκανε δυνατὴ καὶ τὴν ιδέα μιᾶς ἀδιάκοπης προόδου» (Ἀπὸ τὴν προνεωτερικότητα στὴ μετανεωτερικότητα. Καινοτομία καὶ παράδοση, ἐκδ. Ἱ. Μονῆς Βατοπεδίου, 2014, σ. 41). Τὸ περιεχόμενο τῆς προόδου ποικίλλει, ὅπως γνωρίζουμε, ἀπὸ τὸ «φετίχ» τῆς ἐπιστήμης καὶ τοῦ μαρξισμοῦ, ἕως τὴν Χριστιανικὴ ἐσχατολογικὴ προσδοκία. Γιὰ

Ἐπ' αὐτοῦ ἔγραφε σὲ ἀνύποπτο χρόνο, σχεδὸν προφητικά, ὁ μακαριστὸς Ἰάκωβος Μάινας: «Ἡ ἀποχὴ ἀπὸ τὸ φῶς τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας ὁδηγεῖ πολλοὺς σ' ἓνα θρησκευτικὸ ρομαντισμό, σ' ἓνα λυρισμὸ τῆς ψυχῆς, σ' ἓναν αἰσθητισμὸ, ποὺ ἀναζητᾷ τὴν ἀλήθεια σὲ μιὰ τεχνητὴ ἀπομίμηση τῆς ζωῆς τῆς πίστεως τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων, στὴ λαϊκότητα τῆς εὐσεβείας, σὲ μιὰ ψευδοκατάνυξη καὶ ἐπιστροφή σὲ ἀρχέγονες μορφές θρησκευτικότητος... Στὴ στάση αὐτὴ ὑπάρχει περισσότερο ἓνα αἶσθημα κοπώσεως παρὰ μετάνοια, ἀλλαγὴ δηλαδὴ τοῦ νοῦ καὶ ἀνακαίνιση τῆς ὑπάρξεως. Ὑπάρχει ἓνας βυθισμὸς στὰ ἀλύτρωτα καὶ ἀφώτιστα ἀπὸ τὴν παρουσία τοῦ Χριστοῦ στρώματα τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς. Ἡ ἐκκλησιαστικὴ ζωὴ γίνεται τότε μιὰ ταύτιση μὲ τὸν λαό, τοὺς θρύλους καὶ τὶς παραδόσεις του, τὰ ἔθιμά του, τὸν πρωτογονισμό του στὴν πνευματικὴ ζωὴ, τὴ φυσικὴ εὐσέβεια. Ἡ “εὐσέβεια τοῦ λαοῦ” γίνεται κριτήριον τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀλήθειας, ἀντὶ νὰ ἀποτελῇ ἡ ἐκκλησιαστικὴ ἀλήθεια τὸ κριτήριον τῆς λαϊκῆς εὐσεβείας... Ἡ γῆ, ὁ λαός, ἡ φυλὴ εἶναι ἀρχέγονες πραγματικότητες φυσικές, καὶ ὅχι ἐκδηλώσεις τῆς Χάριτος. Φέρνουν ὅλη τὴ σκοτεινιά καὶ τὴν ἀλογία τῆς φυσικῆς ἀποκαλύψεως, ἀνήκουν στὴν περιοχὴ τῆς σκιᾶς, τραυματισμένες ἀπὸ τὴν ἁμαρτία, βυθισμένες στὴ σύγχυση καὶ στὴ φθορὰ περιμένουν “πότε καὶ αὐταὶ ἐλευθερωθήσονται ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς εἰς τὴν ἐλευθερίαν τῆς δόξης τῶν τέκνων τοῦ Θεοῦ (Ῥωμ. 8, 21)”»⁴³.

Ἐξοδος ἀπὸ αὐτὸν τὸν ἐγκλωβισμό συντελεῖται μόνον ὅταν ἡ Λατρεία ἀντικαταστήσῃ τὴν τελετουργία, ὁ μῦθος δώσῃ τὴ θέση τοῦ στὴν ἱστορία, ἡ δὲ Ἁγία Γραφὴ ἀνακτῇ τὴ θέση ποὺ τῆς ἀρμόζει στὸ ἐκκλησιαστικὸ σῶμα. Ἡ συνάρτηση δημόσιας εὐθύνης καὶ Προτεσταντισμοῦ ἀνοίγει ἐξαιρετικοῦ ἐνδιαφέροντος θεολογικοὺς ὀρίζοντες, ὅπως γιὰ παράδειγμα τὴ σχέση τῆς Ἁγίας Γραφῆς μὲ τὸ αἶσθημα προσωπικῆς εὐθύνης. Ὅταν ὁ Θεὸς εἰσέρχεται στὴν Ἱστορία καὶ καλεῖ τὸν ἄνθρωπο, ἀπαιτεῖται ὑπεύθυνη ἀπάντηση τοῦ καθενός. Ὅταν

λόγους δικαιοσύνης πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε ὅτι, ἀπὸ τὶς Χριστιανικὲς ὁμολογίες, ὁ Προτεσταντισμὸς ἦταν ἐκεῖν ἡ ὁποία ἀνέδειξε περισσότερο τὴ Βιβλικὴ ἀντίληψη τοῦ γραμμικοῦ χρόνου.

43. Ἰάκωβος Μάινας, *Τὸ Ὁρθόδοξο ἐκκλησιαστικὸ φρόνημα*, «Μαρτυρία Ὁρθοδοξίας», ἐκδ. τῆς Ἐστίας, Ἀθήνα 1971, σ. 76-77.

ὅμως, παραμεριζομένης τῆς βιβλικῆς προοπτικῆς, ἡ ἔμφαση τίθεται στὴ συλλογικότητα (ἐν πολλοῖς Προνεωτερικῇ), ὁ ὀρίζοντας στενεύει ἀφόρητα: τότε ὁ ἄνθρωπος παύει νὰ εἶναι ὑπεύθυνος γιὰ τὴν κοινωνία, τὴ χώρα του, τὸν κόσμον ὁλόκληρο καὶ καθορίζεται ἀποκλειστικὰ ἀπὸ τὴ φυσικὴ (δηλαδή τὴν ἐδραζομένη στὴ φύση) συλλογικότητα στὴν ὁποία ἀνήκει (οἰκογένεια, χωριὸ κ.τ.τ.).

Ἐν τῷ μεταξύ ἡ Νεωτερικότητα δὲν τάσσεται ἐξ ὀρισμοῦ κατὰ τῶν συλλογικοτήτων· ὑπάρχει καὶ θεσμικὴ συλλογικότητα (κοινωνία τῶν πολιτῶν, κράτος), μόνο ποὺ τὸ πρόβλημα γιὰ τὴν «πολιτισμικὴ Ὁρθοδοξία» βρίσκεται στὸ γεγονὸς πὺς οἱ θεσμικὲς συλλογικότητες βασιζοῦνται στὴν ἐξατομικευμένη βούληση, μὲ τὴν ὁποία αὐτὴ δὲν τὰ πάει καλά. Τὸ πρόβλημα γίνεται ἐμφανέστερο ὅταν ἀναλογισθοῦμε τὴν προτίμηση τῶν Ὁρθοδόξων γιὰ τὴν κυκλικὴ θεώρηση τοῦ χρόνου (ἡ ὁποία φυσικὰ εὐνοεῖ τὴν μαγικὴ-παγανιστικὴ θρησκευτικότητά) ἀντὶ γιὰ τὴ βιβλικὴ εὐθύγραμμὴ βίωσή του. Ὁ Χριστιανὸς ὅμως καλεῖται νὰ συνδράμῃ στὴν ἐξέλιξη τῆς ἱστορίας πρὸς τὰ ἔσχατα μέσῳ τῆς ὑπεύθυνης ἀτομικῆς του στάσης.

Στὴν πραγματικότητα τὸ ἐν λόγω χαρακτηριστικὸ εἶναι ἀπλῶς Χριστιανικὸ καὶ ὄχι Προτεσταντικόν. Ὁ Προτεσταντισμὸς τὸ ἀνέπτυξε καὶ δημιούργησε ἐξ αὐτοῦ ἕναν καινούργιον πολιτισμό. Αὐτὸς εἶναι καὶ ὁ λόγος γιὰ τὸν ὁποῖο δὲν θὰ πρέπει νὰ «χαρίζεται» στὸν Προτεσταντισμὸ κάθε ἡθικὴ τῆς εὐθύνης ἢ ἐνεργοποίησης τῆς Ἀγίας Γραφῆς στὴν πράξη, ὅπως συνήθως συμβαίνει στὰ στερεότυπα τοῦ λόγου τῶν Ὁρθοδόξων φρονταμενταλιστῶν. Ἀποτελεῖ σοβαρὸ σφάλμα δηλαδή νὰ κατηγορεῖται ὡς ἐκπροτεσταντισμὸς τῶν Ἑλλήνων κάθε πρόταση νὰ υἱοθετηθοῦν καὶ ἀπὸ αὐτοὺς οἱ δημόσιες ἀρετὲς τῆς Δύσεως, ὑπὸ τὸ πρόσχημα μάλιστα τῆς περιβόητης «ἐλληνικῆς ἰδιαιτερότητας». Δὲν χρειάζεται ἐπιχειρηματολογία πὺς εἶναι ἄλλο πράγμα οἱ ἀρετὲς τοῦ ἐλληνικοῦ λαοῦ καὶ ἄλλο ἢ καταστροφικὴ προσκόλλησις στίς συλλογικότητές του, καθὼς καὶ στὴ μαγικὴ θρησκευτικότητά του. (Ἄν ἀποδειχθοῦν ἀδιαχώριστοι καὶ συνεπὺς ἐξασθενήσουν μετὰ ἀπὸ τὴν ἐγκατάλειψή τῆς «πολιτισμικῆς Ὁρθοδοξίας», θὰ ἐκπλαγοῦμε δυσάρεστα μὲν ἀλλὰ τόσο τὸ χειρότερο γι' αὐτὲς τίς δῆθεν «ἀρετές»).

Δ) Ἡ Ὁρθοδοξία, ὡς γνωστόν, ἔχει ταλαιπωρηθεῖ ἐπὶ αἰῶνες ἀπὸ τὴν ἔντασι ἀνάμεσα στὴν κοινωνικὴ παρεμβατικότητά καὶ τὴν κοσμόφοβη

απόσυρση (ή όποία κακώς συνδέεται από κάποιους με τον ήσυχασμό). Έτσι στους κόλπους της έλλαδικής Έκκλησίας έχει αναπτυχθεί ένα ευρύ φάσμα τάσεων: φιλομόναχοι αποσυρμένοι, φιλομόναχοι παρεμβατικοί, κοινωνιστικοί, θεοκρατικοί, τάσεις πολιτικής θεολογίας κ.ο.κ.

Έκφράζω την υπόθεση πώς ή μεγάλη ποικιλία των τάσεων, έκτος από άλλους λόγους (άντιδραστικότητα και διασπαστική ροπή του έλληνικού λαού, ιστορικές ξένες επιδράσεις κ.ά.), όφείλεται και στον παράγοντα Α που αναπτύχθηκε προηγουμένως, δηλαδή στην πτωχή συνάντηση με τη Νεωτερικότητα. Τό έλλειμμα αυτό γεννά άμηχανία στους Όρθόδοξους ως προς τη σχέση τους με τον κόσμο και τους έμποδίζει να ισορροπήσουν, δημιουργώντας άδιέξοδα. Όταν προσπαθήσουν να παρέμβουν στην κοινωνία, τό κάνουν αναχρονιστικά, με όρους Βυζαντίου. Όταν έπιχειρούν να απόσχουν, ή απόσυρση συνοδεύεται και από θεολογική απόρριψη του κόσμου. Όταν χαρακτηρίζονται από ένθουσιασμό, κινδυνεύουν από φανατισμό. Όταν έπικρίνουν, άδυνατούν να μιλήσουν τη γλώσσα του σύγχρονου κόσμου και άπαιτούν οί άλλοι να ένστερνίζονται τό δικά τους αυτονόητα.

Αυτά συμβαίνουν διότι στη χώρα μας οί Όρθόδοξοι δέν έχουν ακόμη εκπαιδευθεί στην πλουραλιστική κοινωνία. Τό να γίνουν ένας από τους πολλούς τους τρομάζει, διότι τους θυμίζει τό κατάντημα των κοινωνιών στις όποιες κυριαρχεί ό φιλελεύθερος Προτεσταντισμός. Αναζητώντας λύση στην άλλη πλευρά, διαθέτουν μόνον τό Προνεωτερικό πρότυπο, όποτε άπαιτούν ή Έκκλησία να είναι «περιέχον» όλων των άλλων, με ό,τι μπορεί να σημαίνει αυτό στη νομοθεσία και στον δημόσιο χώρο. Ταλαντεύονται, σπασμωδικά και δύσκαμπτα, διαρκώς μεταξύ των άκρων, με έπικρατέστερη την άκομψα παρεμβατική τάση, έπειδή (όρθά) δέν θέλουν να χαρίσουν τον κόσμο στον διάβολο. Διεκδικούν μία έπικράτεια, τον δημόσιο χώρο με τό σύμβολά του, την όποία άνέκαθεν θεωρούσαν προνομιακά δική τους (και κάποτε ήταν), γι' αυτό και με θυμό έγκαλούν τους έκσυγχρονιστές: «δώστε μας τη χώρα μας πίσω».

Η Ελλάδα άλλάζει και οί Χριστιανοί της δέν ξέρουν πώς να τό χειρισθούν. Χωρίς έποικοδομητική συνάντηση με τον πλουραλισμό, ή έλλαδική Έκκλησία είναι καταδικασμένη να μη βρίσκει ούτε ήσυχία ούτε ταυτότητα. Και τουτό διότι λησμόνησε τις ρίζες της, ό,τι γεννήθηκε και άνδρώθηκε μέσα σε παγκοσμιοποιημένο περιβάλλον. Φυσικά είναι

εὐλόγο καὶ ὁ καθένας θὰ προτιμοῦσε νὰ ζῇ κάτω ἀπὸ τὴ σκιά τῆς «κολοκύνθης»⁴⁴, ἀλλὰ ἐδῶ ὁ Προτεσταντισμός, ὁ ὁποῖος πολὺ ἐνωρὶς τὴν ἔχασε, ἴσως νὰ ἔχη κάτι νὰ μᾶς συνεισφέρει. (Ὅσα γράφονται ἐδῶ γιὰ τὴν Ἑλλάδα ἰσχύουν σὲ πολλαπλασίως μεγεθυμένο βαθμὸ γιὰ τὴ Ρωσία. Ἡ ἀκραία ἀντίδραση τῆς Ρωσικῆς Ὁρθόδοξης Ἐκκλησίας κατὰ τὸν 21ο αἰῶνα πρὸς τὴ Νεωτερικότητα καὶ τὴ Μετανεωτερικότητα ἀποτελεῖ παραδειγματικὴ περίπτωση «πολιτισμικῆς Ὁρθοδοξίας», κεφάλαιο ἄκρως γόνιμο γιὰ τὸν ἱστορικὸ καὶ τὸν κοινωνικὸ ψυχολόγο τοῦ μέλλοντος...).

Κεφάλαιον ἐπὶ τοῖς λεγομένοις: ἡ μελέτη τοῦ Προτεσταντισμοῦ ἔχει τὴ δύναμη νὰ ἀποδειχθῇ εὐεργετικὴ γιὰ τὸν Ὁρθόδοξο κόσμον, ἂν ὁ τελευταῖος προθυμοποιηθῇ νὰ ἀποβάλλῃ, τόσο τὰ συμπτώματα μειονεξίας τὰ ὁποῖα διαχρονικὰ τὸν συνοδεύουν, ὅσο καὶ τὸ σύνδρομο φαντασιακῆς ὑπεροχῆς τὸ ὁποῖο ἀνέπτυξε προκειμένου νὰ τὰ ἀντιρροπήσῃ. Ὅπως ὁ Μαρξισμὸς λειτούργησε ὡς ὑπενθύμιση τοῦ λησμονημένου ἀπὸ τὸν Χριστιανισμὸ κοινωνικοῦ ζητήματος, ἔτσι καὶ ὁ Προτεσταντισμὸς μπορεῖ νὰ ἀποβῇ εὐεργετικὸς σὲ μία Ὁρθοδοξία ἢ ὁποῖα ὀφθαλμοφανῶς ἔχει χάσει τὴν ταυτότητά της.

SUMMARY

Is a beneficial influence of Protestantism on the Orthodox Church possible?

By f. Vasileios Thermos

Ass. Professor of Ecclesiastical Academy of Athens

This article examines two fundamental characteristics of Protestantism that are of interest for the Orthodox Church. First, it paved the way to Modernity and has been the Christian denomination that mostly undertook the task of carrying out a dialogue with it. By introducing a Christianity that intervenes in history it affirmed the world as a field

44. Ἰωνᾶ 4, 6-9.

of God's action and adopted a rather secular eschatology. Second, it exalted the individual and thus induced an existential nuance in faith and religion. Subjectivity now is welcomed and constitutes an agent of revelation.

In the light of these two attributes possible beneficial influences of Protestantism on the Orthodox Church are examined: a) Orthodoxy can be taught useful lessons by the successes and failures of the Protestant confrontation of Modernity, an endeavor that is urgent because of a defective encounter of the Orthodox Church with Modernity, b) A more existential quality of Orthodox worship, catechesis, preaching, pastoral practice etc. is required in order to make the Orthodox message more compatible with contemporary culture; this existential character should include a more vivid ecclesiastical life as well, where the shadow of organization does not suppress individuals, c) 'Cultural Orthodoxy', endemic in Orthodox countries, is uneasy with Holy Scripture, a problem that keeps it outside history and active involvement in the world; therefore the Orthodox Church should attempt to regain her Biblical identity, a development that would benefit Orthodox people in their civil life as well, d) The relationship of the Orthodox Church with the world is characterized by an embarrassment and oscillation, because the way of intervention is misinterpreted as obsolete theocracy; therefore Orthodoxy has to be reconciled with pluralism.